

De anatomie van het denken

Inleiding filosofie

$$\frac{P \rightarrow Q}{P \rightarrow Q}$$

? !

Inhoud

Inleiding en studiewijzer	2
Hoofdstuk 1: Een leven dat zichzelf onderzoekt – Socrates' Verdedigingsrede	4
Hoofdstuk 2: De schaduwen in de grot – Plato's zoektocht naar echte kennis	12
Hoofdstuk 3: De anatomie van een gedachte – een reis naar binnen.....	18
Hoofdstuk 4: Denken in taal: de kracht van structuur en metafoor.....	22
Hoofdstuk 5: Logica – De bouwtekening van het denken	27
Hoofdstuk 6: De architecten van de werkelijkheid.....	34
Bijlage 1 Het Socratisch Gesprek: gezamenlijk filosofisch onderzoek	40
Bijlage 2 Het filosofisch essay	42
Bijlage 3 Studietechniek en toetsvoorbereiding.....	46
Bijlage 4 Oefentoets – Wie bezit het echte schip?	47

Inleiding en studiewijzer

Beste leerling,

Welkom bij het vak filosofie! Dit boek, *De Anatomie van het Denken*, neemt je mee in een eeuwenoude discipline waarin we fundamentele vragen onderzoeken over onszelf, de wereld en onze plaats daarin. Het doel is niet alleen om kennis op te doen. Minstens zo belangrijk is het ontwikkelen van helderheid van geest. Dat betekent: een denkvermogen dat complexiteit kan doorgronden en nieuwe perspectieven kan vinden. Filosofie begint bij verwondering en het stellen van goede vragen – vaak is dat al de eerste stap naar inzicht.

In dit vak maken we steeds het onderscheid tussen filosofie als historisch vak – waarin we de ideeën van denkers uit het verleden bestuderen – en filosofie als actuele denkoefening, waarin we deze ideeën toepassen op vragen van vandaag.

In deze eerste periode ontrafelen we samen de ‘anatomie van het denken’.

We starten bij Socrates, die ons uitdaagt tot zelfonderzoek en ons leert begrippen scherper te definiëren. Met Plato dalen we af in de grot om te zoeken naar een diepere, onveranderlijke werkelijkheid. We verkennen de wereld van het denken vóór de taal – het denken in beelden, intuïties en lichamelijke ervaringen – en ontdekken hoe metaforen ons helpen abstract te denken. Daarna vullen we onze gereedschapskist met de fundamenten van de logica, om de geldigheid van redeneringen te kunnen beoordelen. Tot slot onderzoeken we hoe we met ons denken en onze taal sociale werkelijkheden bouwen. In een groepsopdracht ontwerpen jullie zelfs een eigen sociale werkelijkheid, die we als live-experiment testen.

Hoe werken we?

In de studiewijzer zie je per week de onderwerpen en verwachtingen. De lessen zijn een mix van theorie, vaardigheidstraining en (Socratische) gesprekken. Huiswerkopdrachten helpen je om de stof actief te verwerken. Elke week is er lestijd gereserveerd om zelfstandig te werken en direct vragen te stellen.

Bij opdrachten beoefen je zes ‘denk-gereedschappen’:

 Begripsanalyse – Argumentatie & Evaluatie – Toepassing – Logica – Kennis & Inzicht – Reflectie & Creativiteit.

Waar werk je naartoe?

Aan het eind van de periode leg je een toets af en schrijf je een kort filosofisch essay waarin je laat zien dat je de stof en denkgereedschappen beheert en zelf kunt toepassen. De toets meet kennis, inzicht én vaardigheden; het essay laat zien dat je ideeën gestructureerd, kritisch en overtuigend kunt verwoorden. Mocht je gedurende de periode *sneller* klaar zijn met je werk voor filosofie, kun je altijd aan de slag met het schrijven van oefenessays (bijlage 2), hoe meer je oefent, hoe beter je wordt! Voor studietips en toetsvoorbereiding, zie bijlage 3.

Wees nieuwsgierig, stel vragen en durf te twijfelen – dat is de kern van filosofie.
Heel veel succes en plezier!

 Auteur: Martin Struik

Met ondersteuning van AI-technologie voor tekstverwerking

© 2025 Oostvaarders College

Studiewijzer Filosofie – De anatomie van het denken

Periode 1 – Overzicht toetsen

- **Essay** – weging 1x, in toetsperiode 1.
- **Voortgangstoets** – weging 1x, in toetsperiode 1

Beide onderdelen worden samen ingepland in TP1 met elk 50 minuten per onderdeel.

Wekelijks werk

Maak elke week de opgegeven huiswerkopdrachten in je schrift. Elke dinsdag bespreken we het na. Zorg dat je altijd bij bent, ook als je afwezig bent geweest. Elke week reserveren we leestijd om aan het huiswerk te werken en vragen te stellen. Naast het nalezen van de behandelde paragraaf is het *aanbevolen* om de nieuwe paragraaf van tevoren te **lezen** zodat je steeds het meeste uit de lessen haalt. Lees *actief*: markeer, schrijf in de kantlijn en plaats vraagtekens.

Week	Dinsdag 4 ^e uur	Woensdag 3 ^e uur	Woensdag 4 ^e uur	Huiswerk Maken/Lezen/Tijd
36	Inleiding Filosofie	H 1: Socrates (§ 1.1)	Socratisch Gesprek (SG) 1: Wat is Wijsheid?	M §1.1 – 15–20 min L §1 – 30 min
37	HW & H 1: Socrates (§ 1.2)	Vaardigheden: Definiëren & veronderstellingen	SG 2: Wat is moed?	M §1.2 – 25 min L §1+2 – 30 min
38	HW & H 2: Plato (§ 2.1: Grot)	H 2: Plato (§ 2.2: Ideeënleer) & Essayvraag: Grotmetafoor?	SG 3: Zijn we gevangen in een platoonse grot?	M §2 – 30 min L §2+3 – 25 min
39	H 3: Anatomie Gedachte (§ 3.1)	H 3: Anatomie Gedachte (§ 3.2)	SG 5: Wat is een gedachte?	M §3 – 15–20 min L §3+4 – 30 min
40	HW & H 4: Taal & Recursie (§ 4.1-4.3)	H 4: Taal & Metaforen (§ 4.4-4.5)	HW & SG 6: Zijn metaforen noodzakelijk voor begrip?	M §4 - 20 min L §4+5 – 40 min (verplicht!)
41	H 5: Logica (§ 5.1-5.3)	H 5: Logica (§ 5.4-5.6)	Essayopdracht 1: Analyse van een top-essay	M §5 – 40 min
42	Struik op Werkweek			Oefentoets + Oefenessay 90 min
43	Herfstvakantie			
44	Nabespreken oefentoets	Peer review essays	H 6: Architecten Werkelijkheid	L §6 – 15 min M §6 – 20 min
45	HW & SG 7: "Wat is waarheid?"	Project Labyrint: Ontwerp		Voorbereiding TP1 90 min
46	Project Labyrint: Uitvoering	Herhaling Logica Voorbereiding essay Staande discussie		Voorbereiding TP1 90 min
47	TP1: Mediatheek: Voortgangstoets én Essay (elk 1x, 100 minuten)			

Hoofdstuk 1: Een leven dat zichzelf onderzoekt – Socrates' Verdedigingsrede

Hoofdvraag: Wat was Socrates' methode van filosofisch onderzoek en wat is de waarde ervan?

Leerdoelen: Na dit hoofdstuk kun je:

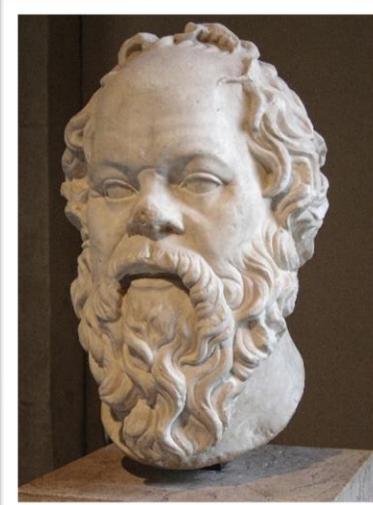
- Uitleggen waarom zelfonderzoek volgens Socrates essentieel is voor een goed leven.
- De stappen van de Socratische methode herkennen en toepassen in een dialoog.
- Begrippen definiëren door noodzakelijke en voldoende voorwaarden te benoemen.
- Impliciete veronderstellingen in uitspraken en gedachten herkennen en hun invloed uitleggen.
- Socrates' opvatting van deugd als inzicht kennen, kunnen toepassen en evalueren

§1.1 Socrates' missie

De filosofie begint met een verstoring

In 399 voor Christus zat een zeventigjarige man in een Atheense gevangenis, wachtend op de gifbeker. Hij had kunnen vluchten – zijn vrienden hadden alles geregeld, de bewakers waren omgekocht. Maar Socrates weigerde. Liever stierf hij dan dat hij de principes verloochende waar hij zijn hele leven voor had gestaan. Wat waren die principes? En waarom waren ze zo gevvaarlijk dat een van de meest ontwikkelde steden van de antieke wereld besloot hem te executeren?

De geschiedenis van de westerse filosofie begint niet met grote theorieën over het universum of ingewikkelde systemen over kennis. Ze begint met een man die beweerde niets te weten, en die anderen lastigviel met vragen. Socrates (469-399 v.Chr.) schreef nooit iets op, bouwde geen school en ontwikkelde geen systematische filosofie. Zijn hele project bestond uit één simpele maar radicale activiteit: mensen dwingen na te denken over wat ze vanzelfsprekend vonden.

Onverzorgde Socrates

Socrates stond bekend om zijn onconventionele uiterlijk. Hij had een dikke neus, priemende ogen en liep vaak gebogen. Bovendien droeg hij vaak een eenvoudig en verwaarloosd gewaad, in contrast met de gebruikelijke kledingstijl van zijn tijdgenoten. Zijn opmerkelijke uiterlijk leidde tot spot en grappen onder zijn tijdgenoten, maar Socrates schonk er weinig aandacht aan en bleef gefocust op zijn filosofische zoektocht.

Dit hoofdstuk onderzoekt waarom Socrates' methode zo belangrijk is. Het systematisch bevragen van onze overtuigingen werd de basis van alle filosofie. We zullen zien hoe Socrates' weigering om autoriteit en traditie zonder onderzoek te accepteren niet alleen leidde tot zijn dood, maar ook de weg vrijmaakte voor een volledig nieuwe manier van denken over kennis, waarheid en het goede leven.

Het raadsel van het orakel

Om te begrijpen waarom Socrates zo'n storende figuur was, moeten we terug naar het begin van zijn missie. Het startpunt was geen persoonlijke openbaring, maar een raadselachtige boodschap van de goden. Een enthousiaste vriend van hem, Chairephon, was naar het heiligdom van Delphi gereisd om het beroemde orakel een vraag te stellen. Het orakel van Delphi was de belangrijkste religieuze autoriteit in de Griekse wereld; haar uitspraken werden als de stem van de god Apollo zelf beschouwd. Chairephons vraag was gedurfde: "Is er iemand wijzer dan Socrates?" Het antwoord van de priesteres was kort en krachtig: "Niemand is wijzer."

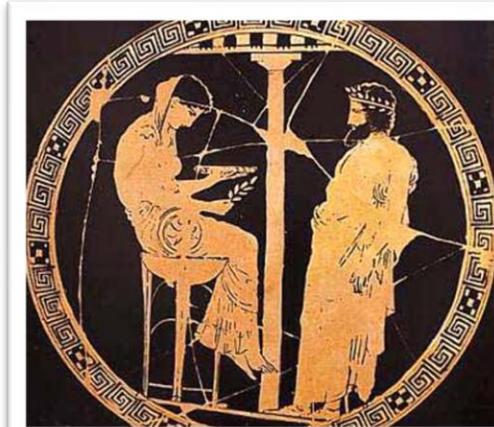
Toen Chairephon dit nieuws aan Socrates vertelde, werd Socrates niet vervuld van trots, maar van diepe verwarring. Hij dacht bij zichzelf: "Wat kan de god hiermee bedoelen? Een orakel liegt nooit, maar ik ben me er terdege van bewust dat ik geen enkele bijzondere wijsheid bezit. Hoe kan ik dan de wijste van allemaal zijn?" Deze paradox liet hem niet los. Hij besefte dat er maar één manier was om de ware betekenis van de goddelijke uitspraak te achterhalen: hij moest de bewering in de praktijk toetsen. Hij besloot op zoek te gaan naar iemand die daadwerkelijk wijs was, om zo het woord van het orakel te weerleggen.

Een systematisch onderzoek

Socrates begon zijn onderzoek bij de mensen met de grootste reputatie: de politici van Athene. Hij benaderde een staatsman die door velen, en vooral door zichzelf, als zeer wijs werd beschouwd. Socrates begon een gesprek met hem. Hij stelde geen ingewikkelde vragen, maar vroeg simpelweg om een definitie van een begrip waar de politicus dagelijks mee werkte, zoals 'rechtvaardigheid'. Al snel bleek dat de man geen helder antwoord kon geven. Hij raakte verstrikt in tegenstrijdigheden en vage voorbeelden. Socrates realiseerde zich: "Deze man denkt dat hij iets weet, maar hij weet het niet. Ik weet ook niet wat rechtvaardigheid is, maar ik weet tenminste dat ik het niet weet. In dat kleine opzicht ben ik dus wijzer dan hij."

Socrates houdt zijn verdedigingsrede ten overstaan van een jury van 500 Atheners

Afbeelding van de orakelpriesteres van Delphi op een Griekse vaas.

Hij herhaalde dit proces bij de dichters. Hij nam hun mooiste gedichten en vroeg hen de betekenis ervan uit te leggen. Tot zijn verbazing konden ze dit niet. Ze schiepen hun werken vanuit een soort goddelijke inspiratie of talent, maar zonder een rationeel begrip van wat ze precies deden. Ook zij dachten wijs te zijn, maar hun kennis was niet gefundeerd.

Ten slotte ging hij naar de ambachtslieden. Hier vond hij eindelijk echte, concrete kennis. Een timmerman wist precies hoe hij een tafel moest maken; een beeldhouwer kende zijn materialen en technieken. Maar Socrates ontdekte een ander probleem: omdat deze vakmensen expert waren op hun eigen kleine gebied, dachten ze dat ze ook verstand hadden van de belangrijkste levenszaken, zoals moraal en politiek. Ook hun wijsheid was dus beperkt en overschat.

De socratische wijsheid en de rechtvaardiging van een leven

Na al deze gesprekken begreep Socrates de ware betekenis van het orakel. Zijn wijsheid lag niet in het bezit van kennis, maar in het diepe besef van zijn eigen onwetendheid. Dit inzicht werd de rechtvaardiging van zijn levenswijze. Hij zag het als een goddelijke opdracht, zijn filosofische missie, om zijn medeburgers te confronteren met hun valse wijsheid. Hij was de ‘stekvlieg’ van Athene, een horzel die het grote, logge paard van de staat wakker en alert hield. Dit was geen pesterij; het was een dienst. Want, zo geloofde Socrates, als mensen handelen vanuit valse zekerheid, als ze denken te weten wat goed en kwaad is zonder dit ooit serieus te hebben onderzocht, dan zijn hun daden gebaseerd op illusies. Een generaal die niet weet wat moed is, kan zijn soldaten niet juist leiden. Een politicus die niet weet wat rechtvaardigheid is, kan geen goede wetten maken.

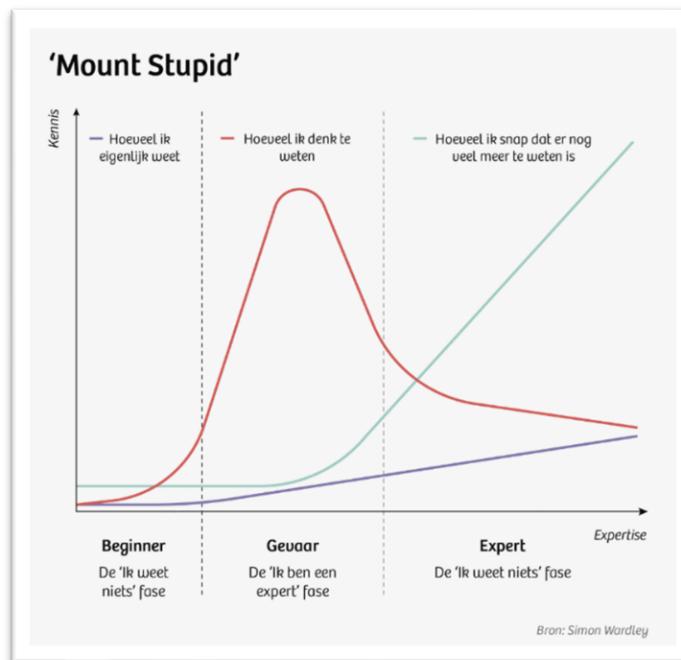
Dit is de kern van wat hij in zijn verdedigingsrede aan de jury voorhield. Met de doodstraf boven zijn hoofd, voor een jury van 501 Atheense burgers, stond Socrates daar niet als een smekeling, maar als een leraar. Zijn houding was kalm, ironisch en onverzettelijk. Hij verdedigde niet zozeer zijn onschuld, maar de noodzaak van de filosofie zelf. Het was op dit cruciale moment dat hij zijn beroemdste uitspraak deed: “*Het niet-onderzochte leven is voor een mens niet waard geleefd te worden.*” Voor Socrates is het vermogen tot zelfreflectie en kritisch onderzoek wat het betekent om mens te zijn. Een leven waarin we dit vermogen niet gebruiken, is een leven dat we niet ten volle leven.

Socrates als horzel die het logge paard dat Athene is, goed wakker prikt

Verwerkingsopdrachten § 1.1

1. Analyseer het begrip 'Socratische wijsheid'. Leg uit hoe dit verschilt van de wijsheid van de politici, dichters en ambachtslieden die Socrates ondervroeg.
2. Socrates stelt dat "een leven dat niet wordt onderzocht, het niet waard is om geleefd te worden". Geef één beargumenteerd punt vóór deze stelling en één beargumenteerd punt ertegen.
3. Pas het concept van de 'steekvlieg' toe op de huidige maatschappij. Noem een persoon of organisatie die deze rol vervult en leg uit waarom.
4. Wat was volgens de tekst de aanleiding en het doel van Socrates' filosofische missie?
5. Check of je de leerdoelen van dit hoofdstuk nu beheerst. Het is goed om bij leerdoelen die je nog lastig vindt, de bijbehorende tekst te herlezen en er een vraag over te stellen in de les.

Kun je het verband leggen tussen deze diagram van 'Mount Stupid' van Simon Wardley en Socrates' opvatting van wijsheid?

§ 1.2 Socrates' methode: definitie, weerlegging, verwarring

Van missie naar methode

Socrates' ontdekking dat hij "wijs" was omdat hij zijn eigen onwetendheid kende, was niet het eindpunt maar juist het begin. Hij had een missie gevonden: anderen helpen hun schijnzekerheid te doorbreken. Maar hóe doe je dat precies? Hoe krijg je een zelfverzekerde generaal zover dat hij toegeeft niet te weten wat moed is? Hoe laat je een politicus inzien dat zijn begrip van rechtvaardigheid op drijfzand rust?

Socrates ontwikkelde hiervoor een verfijnde methode – een soort filosofische gereedschapskist. Net zoals een chirurg specifieke instrumenten gebruikt om een operatie uit te voeren, gebruikte Socrates specifieke gesprekstechnieken om de 'operatie van het denken' uit te voeren. Hij voerde zijn filosofisch onderzoek niet als losse praatjes, maar volgens een vast patroon met drie stappen: (1) vragen naar wat iets is – de essentie definiëren, (2) de gegeven antwoorden testen met tegen voorbeelden, en (3) de gesprekspartner zo nodig brengen tot een eerlijk 'niet-weten'.

Deze methode van vraag-en-antwoord, het gezamenlijk onderzoek, staat bekend als de **dialectiek** (Grieks: *dialektikē tekhnē*, de kunst van het gesprek). Het bijzondere is dat deze 2400 jaar oude methode nog steeds de basis vormt van kritisch denken. In deze paragraaf leer je deze methode zelf toepassen door twee kernvaardigheden te oefenen die je als filosoof-in-opleiding moet beheersen: nauwkeurig definiëren met behulp van noodzakelijke en voldoende voorwaarden, en het opsporen en bevragen van impliciete veronderstellingen in uitspraken.

1 Vragen naar essentie / Definiëren

Elke socratische dialoog begint met de vraag naar de essentie van een begrip. "Wat is moed?" "Wat is vriendschap?" Definiëren betekent afbakenen: je geeft aan welke gevallen wél en welke níet onder het begrip vallen. Daarbij helpt het onderscheid tussen **noodzakelijke** en **voldoende** voorwaarden. Een noodzakelijke voorwaarde moet aanwezig zijn om überhaupt van het begrip te kunnen spreken, maar is op zichzelf nog niet genoeg; een voldoende voorwaarde garandeert juist dat het geval onder het begrip valt. Neem vriendschap. "Vriendschap is elkaar mogen" klinkt aannemelijk. 'Elkaar mogen' lijkt inderdaad noodzakelijk— zonder sympathie wordt vriendschap moeilijk—maar het is niet voldoende: je mag vaak iemand graag zonder dat er van vriendschap sprake is. Voor een nauwkeurige definitie onderzoek je welke voorwaarden minstens noodzakelijk zijn (bijvoorbeeld wederzijds vertrouwen en loyaliteit) en of er een combinatie te vinden is die voldoende is om een relatie met recht 'vriendschap' te noemen.

Schema: Noodzakelijke vs. Voldoende voorwaarden

Type voorwaarde	Uitleg	Voorbeeld 1	Voorbeeld 2
Noodzakelijk (moet er zijn, maar is op zichzelf niet genoeg)	Zonder deze voorwaarde kun je het begrip nooit gebruiken. Maar alléén deze voorwaarde is niet voldoende.	Om een fiets te zijn moet een object wielen hebben. Maar wielen alleen maken nog geen fiets (een auto heeft ook wielen).	Voor vriendschap is ‘elkaar mogen’ noodzakelijk. Maar alleen elkaar mogen betekent nog niet dat er vriendschap is.
Voldoende (garandeert dat het begrip van toepassing is)	Als deze voorwaarde aanwezig is, weet je zeker dat het begrip geldt.	Een object met twee wielen, trappers en een stuur is voldoende om het een fiets te noemen.	Een relatie met wederzijds vertrouwen én loyaliteit is voldoende om te spreken van vriendschap.

Van theorie naar praktijk: stappenplan voor een definitie

Nu je het verschil kent tussen noodzakelijke en voldoende voorwaarden, kun je zelf aan de slag. Dit stappenplan helpt je om net als Socrates tot een scherpe definitie te komen:

Stap 1: Verzamel concrete voorbeelden waar het begrip zeker op van toepassing is

Stap 2: Zoek wat ze gemeen hebben - welke kenmerken zie je overal terug?

Stap 3: Formuleer een eerste definitie met deze gemeenschappelijke kenmerken

Stap 4: Test met tegenvoorbeelden - vind een geval dat aan je definitie voldoet maar niet het begrip is

Stap 5: Verfijn door voorwaarden toe te voegen die je tegenvoorbeeld uitsluiten

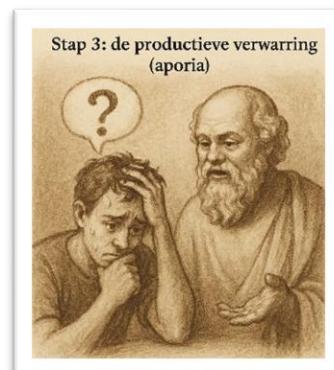
Let op: Stap 4 en 5 zijn precies wat Socrates doet in zijn kruisverhoor (elenchos), zoals we nu zullen zien.

2 Kruisverhoor / impliciete veronderstellingen bevragen

Zodra Socrates' gesprekspartner een definitie geeft, volgt Socrates met het kruisverhoor, de **elenchos** (Grieks voor weerlegging): hij test de definitie met tegenvoorbeelden en precisievragen. In *Laches* stelt de militair Laches dat moed “een soort volharding” is. Socrates vraagt dan: is dwaze volharding—bijvoorbeeld halsstarrig vasthouden aan een slechte gewoonte—ook moedig? Het antwoord is vanzelf “nee”, en daarmee is duidelijk dat ‘volharding’ geen voldoende voorwaarde voor moed kan zijn. In dit testen komen vaak de **impliciete veronderstellingen** van een uitspraak aan het licht. Wie zegt: “Je moet altijd je ouders gehoorzamen,” lijkt ongemerkt te veronderstellen dat ouders altijd weten wat het beste is, of altijd het goede vragen. Socrates maakt zo'n aanname expliciet en stelt dan de beslissende vraag: wat als ouders iets vragen dat schadelijk is of op een misvatting berust? Door zulke vragen worden verborgen uitgangspunten zichtbaar en toetsbaar.

3 Aporia – vruchtbare verwarring

Als het kruisverhoor slaagt, volgt vaak **aporia**, letterlijk: geen uitweg zien. De gesprekspartner ontdekt dat zijn zelfverzekerde antwoord niet houdt; hij moet erkennen dat hij

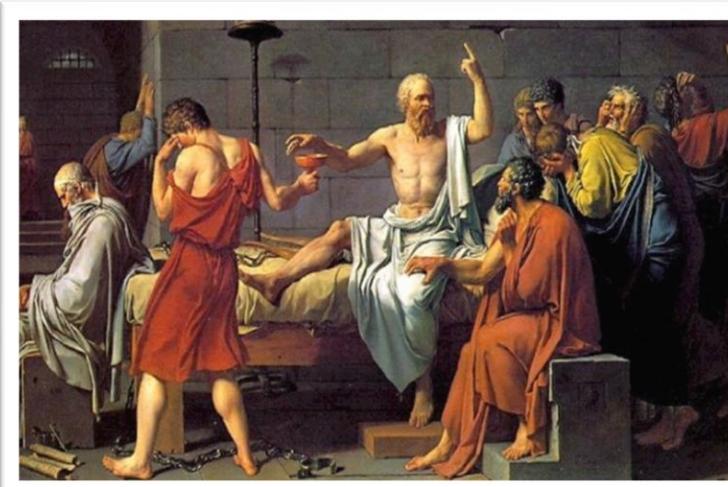
het (nog) niet weet. Voor Socrates is dat geen mislukking maar juist de doorbraak. Hij vergelijkt zichzelf met een vroedvrouw: hij brengt geen kant-en-klare kennis, maar helpt de ander een helderder inzicht “baren”. Aporia is ongemakkelijk—je oude zekerheden vallen even weg—maar precies in dat moment wordt leren mogelijk. De definitie die daarna ontstaat is zelden perfect, wel doordachter; en soms is de meest eerlijke uitkomst: we weten het nog niet goed genoeg, dus moeten we verder onderzoeken.

Deugd is inzicht

Waarom is dit alles meer dan een intellectueel spel? Voor Socrates hangt er moreel gewicht aan. Zijn kernidee is dat **deugd inzicht is**. Niemand doet volgens hem bewust kwaad; mensen streven naar wat zij voor goed houden. Wie toch verkeerd handelt, doet dat uit onwetendheid: zijn beeld van wat werkelijk goed, rechtvaardig of moedig is, is troebel. De remedie is dan ook niet straf of preek, maar kennis—een doorleefd begrip van het goede.

Daarom is het verhelderen van begrippen geen luxe, maar oefening in levenskunst. Wie leert preciezer te definiëren en veronderstellingen eerlijk op tafel te leggen, scherpt zijn oordeel en vormt zijn karakter. Het onderzochte leven is niet alleen een denkhouding maar een leefwijze: je onderzoekt jezelf om beter te kunnen handelen. De twee geoefende vaardigheden—definiëren met noodzakelijke en voldoende voorwaarden én impliciete aannames doorzien—blijven daarbij je gereedschap bij het vak filosofie.

Zo krijgt Socrates' vasthoudende vragenstellerij haar diepte. De weg van definitie, weerlegging en verwarring is de weg naar helderheid, en helderheid is de voorwaarde van deugzaam leven. Voor het recht om die weg te blijven gaan, nam Socrates zonder rancune de gifbeker aan. Zijn nalatenschap is geen set leerstellingen maar een methode: vraag wat iets is, test je antwoord, leg je aannames bloot, aanvaard *aporia* als begin van inzicht—en leef daar consequent naar.

Jacques-Louis David, *La mort de Socrate* (1787). Socrates weigert zijn overtuigingen te verloochen en kiest ervoor de gifbeker te drinken. Deze beroemde scène symboliseert zijn toewijding aan de waarheid en de filosofische zoektocht, zelfs tot de dood.

Verwerkingsopdrachten § 1.2

1. Ontleed de Socratische methode

Lees de dialoog over "populair zijn" en beantwoord de vragen:

Leerling: Populair zijn betekent dat veel mensen je aardig vinden.

Socrates: Interessant. Dus als een dictator door propaganda ervoor zorgt dat mensen hem aardig vinden, is hij dan populair?

Leerling: Hmm... nee, want dat is niet echt.

Socrates: Wat maakt het "niet echt"?

Leerling: Het moet oprecht zijn, uit vrije wil.

Socrates: Ah, dus populair zijn betekent dat veel mensen je uit vrije wil aardig vinden?

Leerling: Ja!

Socrates: Stel dat iemand alleen aardig gevonden wordt omdat hij rijk is of cadeaus uitdeelt. Zijn ze hem dan echt aardig?

Leerling: Eigenlijk niet... dan vinden ze zijn geld of cadeaus aardig, niet hem.

Socrates: Precies. Maar stel nu dat mensen je wél uit vrije wil aardig vinden, en niet om je geld, maar omdat je grappig bent of slim... Is dat dan echte populariteit, of missen we nog iets?

Leerling: Tja... misschien missen we nog iets. Ik weet het eigenlijk niet meer zeker...

- a) Markeer de fasen van de socratische methode waar je tegenkomt en benoem ze.
- b) Welke impliciete aanname in de eerste definitie ("Populair zijn betekent dat veel mensen je aardig vinden") legt Socrates bloot?
- c) Vul in: N (noodzakelijk) of V (voldoende) voor populariteit?
 - "Veel mensen vinden je aardig" → __ voor populariteit
 - "Uit vrije wil" → __ voor populariteit
 - "Om de juiste redenen" → __ voor populariteit
- d) Waar loopt de dialoog uiteindelijk op uit?
 - Schrijf zelf een voorlopige definitie van 'echte populariteit'.
 - Leg uit waarom Socrates ons juist in verwarring (aporie) achterlaat: wat is er nog steeds onduidelijk?

2. Definieer 'vriendschap'.

Noem 2 noodzakelijke voorwaarden en probeer 1 voldoende voorwaarde te formuleren. Test met een tegenvoorbeeld en verbeter je definitie.

3. Test een definitie.

"Rechtvaardigheid is je vrienden helpen en je vijanden bestrijden."

- Geef een tegenvoorbeeld waarbij dit niet klopt.
- Stel een betere definitie voor.

4. Mini-dialoog.

Kies een begrip (bijv. 'respect', 'vrijheid' of 'volwassenheid').

- Eerste definitie
- Tegenvoorbeeld
- Verbeterde definitie

5. Herken de voorwaarden.

Zijn deze uitspraken noodzakelijk (N), voldoende (V), beide, of geen van beide? Leg kort uit.

- a) "Zonder vertrouwen geen vriendschap."
- b) "Als je slim bent, haal je goede cijfers."
- c) "Eerlijke mensen zijn goede vrienden."

6. Kernvraag.

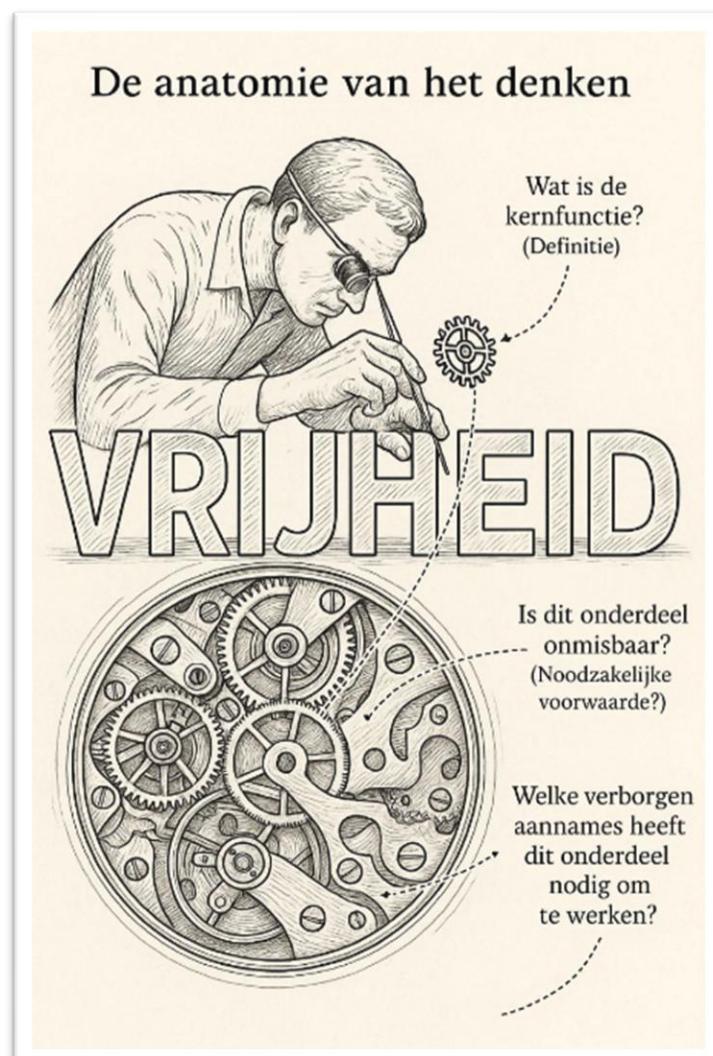
Waarom is verwarring (aporia) volgens Socrates juist goed? En hoe hangt dit samen met zijn idee "deugd = inzicht"?

7. Actueel debat.

"Sociale media maken jongeren ongelukkig."

- a) Welke definitie van 'gelukkig' wordt hier verondersteld?
- b) Bedenk twee Socratische vragen om deze stelling te onderzoeken.

8. Check of je de leerdoelen van dit hoofdstuk nu beheert. Het is goed om bij leerdoelen die je nog lastig vindt, de bijbehorende tekst te herlezen en er een vraag over te stellen in de les.

Dit boek legt de anatomie van het denken bloot. We kunnen nu een begrip als 'vrijheid' analyseren door naar de definitie en de aannames ervan te kijken.

Hoofdstuk 2: De schaduwen in de grot – Plato’s zoektocht naar echte kennis

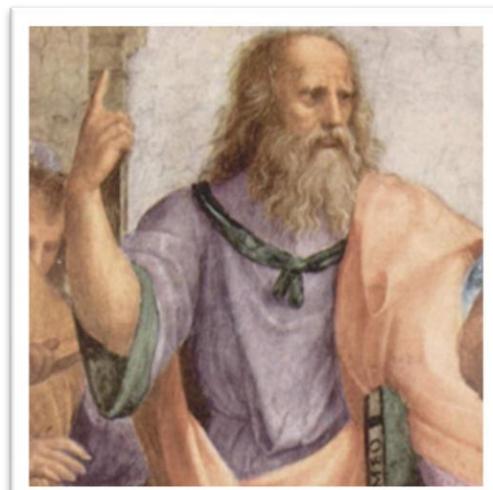
Hoofdvraag: Zitten we in een platoonse grot en zo ja, kunnen we eruit ontsnappen?

Leerdoelen:

- Plato’s allegorie van de grot kennen en kunnen toepassen.
- De Ideeënleer beschrijven en het verband leggen met de zoektocht naar zekere kennis.
- Het verschil uitleggen tussen de Zichtbare Wereld en de Ideeënwereld.

§ 2.1 Inleiding: de erfenis van Socrates

Het vorige hoofdstuk eindigde met de dood van Socrates. Zijn levenswerk was een radicale verstoring van de Atheense zekerheden. Met zijn onophoudbare vragen had hij de illusies van kennis bij de machtigste burgers doorgeprikt, maar hij had hen achtergelaten in een staat van verwarring, een *aporia*. Socrates leerde ons *hoe* we moeten twijfelen en onze overtuigingen moeten onderzoeken, maar hij bood geen nieuw, samenhangend systeem van antwoorden. Als alles wat we dachten te weten op los zand is gebouwd, waar vinden we dan een vaste grond voor waarheid en een goed leven?

Plato wijst omhoog naar de Ideeënwereld in 'De School van Athene' van Rafael

Deze vraag werd de levensmissie van zijn meest briljante leerling, Plato (ca. 427-347 v.Chr.). Als jonge man was Plato getuige geweest van de rechtszaak en de executie van zijn meester. Hij zag hoe de Atheense democratie, in naam van de heersende mening, de meest rechtvaardige man ter dood had gebracht. Voor Plato was dit een traumatische gebeurtenis die hem ervan overtuigde dat een samenleving gebaseerd op meningen (*doxa*) gedoemd is tot onrecht en chaos. Zijn hele filosofie kan worden gezien als een monumentale poging om het werk van Socrates af te maken: het bouwen van een nieuw, onwankelbaar fundament voor zekere kennis (*episteme*), en daarmee voor een rechtvaardige staat.

§ 2.2 De Grotallegorie

Om zijn omvattende filosofie uit te leggen, gebruikte Plato een van de krachtigste metaforen uit de geschiedenis van het denken: de allegorie van de grot.¹ Een allegorie is een verhaal met een diepere, symbolische betekenis. Plato’s grot is niet zomaar een verhaal; het is een complete landkaart van zijn wereldbeeld. Het legt zijn visie uit op de aard van de werkelijkheid, de verschillende niveaus van menselijke kennis, en de pijnlijke weg van onwetendheid naar filosofische verlichting.² We vinden het verhaal in zijn hoofdwerk

De Ideale Staat, waar hij het zijn leermeester Socrates in de mond legt.

Primaire tekst: De Grotallegorie

"Stel je mensen voor in een onderaardse, grotachtige woning (...). Ze zitten daar al van kindsbeen af, met hun benen en halzen zo vastgeketend dat ze op hun plaats moeten blijven en alleen recht voor zich uit kunnen kijken (...). Achter hen, op een afstand, brandt een vuur. Tussen dat vuur en de gevangenenen loopt een weg, en langs die weg is een muurtje gebouwd, zoals de schermen die poppenspelers voor zich hebben. Langs dat muurtje dragen mensen allerlei voorwerpen die boven de rand uitsteken (...)."

"Een vreemd tafereel, nietwaar? Maar toch, deze mensen lijken op ons. Denk je dat deze mensen iets anders zien dan de schaduwen die door het vuur op de rotswand tegenover hen worden geworpen? (...) En als ze met elkaar konden praten, zouden ze datgene wat ze zien niet voor de werkelijkheid houden? (...) Denk je daarom niet dat deze mensen niets anders voor de ware werkelijkheid houden dan de schaduwen?"

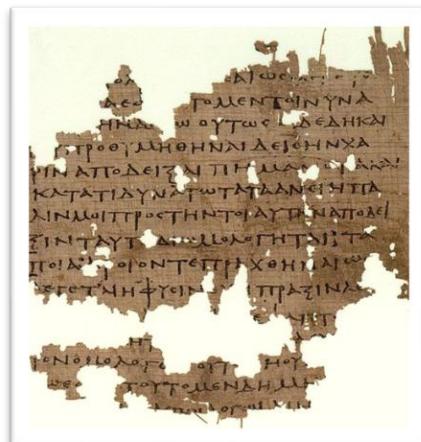
"Stel nu dat één van hen wordt losgemaakt en gedwongen plotseling op te staan, zijn hoofd te draaien, rond te lopen en naar het licht van het vuur te kijken. Hij zou bij die handelingen pijn hebben en vanwege de felle schittering niet in staat zijn de voorwerpen te zien waarvan hij zojuist nog de schaduwen zag. Denk je niet dat hij in de war zou zijn en zou menen dat wat hij zojuist zag, eerder de ware werkelijkheid is dan wat hem nu wordt aangewezen?"

"En als nu iemand hem met geweld wegsleurt, langs de ruwe en steile weg naar boven en hem niet loslaat voordat hij hem helemaal naar buiten heeft getrokken, naar het licht van de zon, zal hij dan niet jammeren en protesteren? En als hij dan in het volle daglicht komt, zullen zijn ogen dan niet verblind zijn door de stralen, zodat hij geen detail kan onderscheiden van wat nu de ware werkelijkheid wordt genoemd?"

"Hij zal tijd nodig hebben om te wennen. (...) Pas in het laatste stadium, denk ik, is hij in staat te kijken naar de zon zelf, en te begrijpen dat zij het is die de seizoenen en de jaren veroorzaakt en die staat boven alles wat in de zichtbare wereld plaatsvindt."

"Als hij nu terugdenkt aan zijn vroegere behuizing, en aan de 'wijsheid' die daar gold, zal hij zichzelf dan niet gelukkig prijzen met de verandering en medelijden hebben met de anderen? (...) En stel je voor dat zo iemand weer naar beneden ging op zijn oude plek. Zouden z'n ogen dan niet vol duisternis zijn? Zou hij geen belachelijk figuur slaan? Zouden ze niet over hem zeggen dat door naar boven te gaan z'n ogen zijn bedorven? En wanneer je een poging deed om hen los te maken en naar boven te halen, zouden ze je toch vermoorden als ze daartoe kans zagen en je te pakken kregen?"

Uit: Plato, De Ideale Staat, boek VII

Papyrusfragmenten van Plato's Politeia

§ 2.3 De ideeënleer: de blauwdruk van de werkelijkheid

Wat betekent dit vreemde en gewelddadige verhaal? Om dat te begrijpen, moeten we duiken in het hart van Plato's filosofie: zijn beroemde Ideeënleer.

Plato worstelde met een fundamenteel probleem: hoe kunnen we zekere, onveranderlijke kennis hebben in een wereld die voortdurend verandert? De dingen die we met onze zintuigen waarnemen – een boom, een paard, een goede daad – zijn altijd in beweging, onvolmaakt en vergankelijk. Als we onze kennis hierop bouwen, zal die kennis even onstabiel zijn als de wereld zelf.

Plato's radicale oplossing was het voorstellen van twee werelden.

1. De Zichtbare Wereld: De wereld die we kennen via onze zintuigen. Dit is de wereld van de grot, een wereld van verandering, schaduwen en onvolmaakte kopieën.
2. De Verstandelijke Wereld: Een hogere, perfecte en eeuwige wereld die alleen toegankelijk is voor ons verstand, niet voor onze zintuigen. Dit is de wereld buiten de grot, de wereld van de Ideeën of Vormen.

Wat is een 'Idee' volgens Plato? Het is geen gedachte in iemands hoofd. Een Idee (of Vorm) is de perfecte, onveranderlijke blauwdruk of essentie van alles wat in de zichtbare wereld bestaat.

Denk bijvoorbeeld aan de vele paarden die je in je leven ziet: ze verschillen in kleur, grootte en vorm, en ze worden allemaal oud en sterven. Volgens Plato zijn al deze concrete paarden slechts onvolmaakte afspiegelingen van de ene, eeuwige en perfecte 'Idee Paard'. Deze Idee is de essentie van wat een paard tot een paard maakt.

Hetzelfde geldt voor abstracte begrippen. We zien talloze daden die we 'rechtvaardig' noemen, maar geen enkele is perfect rechtvaardig. Ze hebben allemaal deel aan de perfecte 'Idee Rechtvaardigheid', die zelf niet zichtbaar, maar alleen denkbaar is.

Een wiskundige cirkel die we tekenen, zal nooit perfect rond zijn. Toch begrijpen we allemaal wat een perfecte cirkel is. Dat komt omdat ons verstand de 'Idee Cirkel' kan 'zien', de volmaakte wiskundige vorm waar alle getekende cirkels slechts naar streven.

Deze Ideeën zijn hiërarchisch geordend. De hoogste Idee van allemaal is de Idee van het Goede, gesymboliseerd door de zon in de Grotallegorie. Zoals de zon alles zichtbaar maakt en doet leven, zo is de Idee van het Goede de bron van alle andere Ideeën en van alle waarheid en kennis.

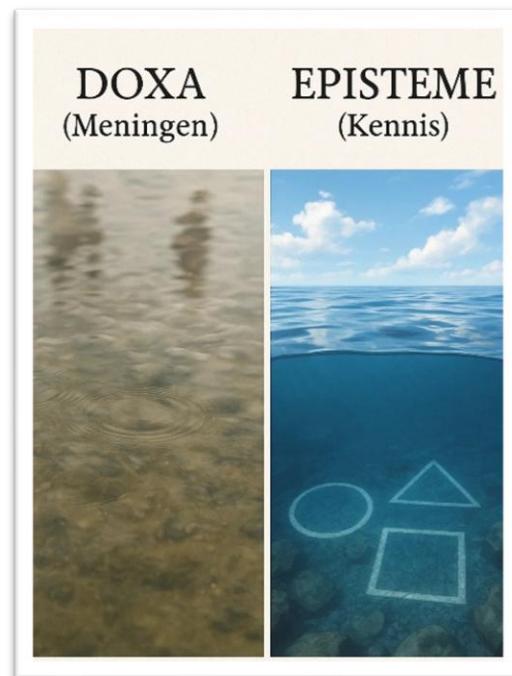
Voor Plato is de filosoof degene die leert om zich met zijn verstand af te keren van de schaduwwereld van de zintuigen en zich te richten op de heldere, eeuwige wereld van de Ideeën. Alleen daar, zo stelde hij, is echte wijsheid te vinden.

§ 2.4 De plicht van de filosoof: de terugkeer

De allegorie eindigt niet met de gelukzalige filosoof die in het licht van de zon blijft. Plato stelt dat de ontsnapte gevangene de *morele plicht* voelt om terug te keren naar de duisternis van de grot.¹² Hij moet zijn medegevangenen proberen te bevrijden, hen vertellen dat hun hele realiteit een schijnvertoning is.

Dit is een gevaarlijke taak. Zijn ogen, gewend aan het licht, kunnen in het donker nauwelijks nog iets zien. De andere gevangenen zullen hem uitlachen en voor gek verklaren. Ze zullen zijn verhalen over een andere wereld niet geloven en hem zien als een bedreiging. Als hij aandrangt en hen probeert los te maken, zullen ze hem, zo waarschuwt Plato, proberen te doden.

Dit is Plato's tragische eerbetoon aan zijn leermeester. Socrates was de man die was teruggekeerd in de grot om de anderen te verlichten, en hij werd ervoor gedood. Voor Plato volgt hieruit een radicale politieke conclusie: een rechtvaardige staat kan niet worden geregeerd door de mening van de massa (de gevangenen), maar alleen door diegenen die de ware werkelijkheid hebben aanschouwd. De ideale heerser is de filosoof-koning: degene die de plicht op zich neemt om zijn kennis van het Goede te gebruiken in dienst van de samenleving, zelfs als dit tegen de wil van het volk ingaat en gevaarlijk is voor hemzelf.

"Plato's allegorie van de grot." Jan Saenredam, 1604

Verwerkingsopdrachten Hoofdstuk 2

1. Analyseer het onderscheid dat Plato maakt tussen *doxa* (meningen) en *episteme* (kennis). Verbind deze begrippen aan de symbolen van 'de grot' en 'de buitenwereld'.
2. Pas de Ideeënleer toe op het begrip 'een stoel'. Leg uit waarom volgens Plato de Idee 'Stoel' perfect is, terwijl elke fysieke stoel onvolmaakt is.
3. Vergelijk de 'wijsheid' van de ontsnapte gevangene in Plato's grot (die de zon – de Idee van het Goede – heeft gezien) met de concrete kennis van de ambachtslieden die Socrates ondervroeg in Hoofdstuk 1.
 - Welke vorm van kennis vindt Plato superieur, en waarom?
 - Welk gevaar loopt de ontsnapte gevangene bij zijn terugkeer, en hoe is dat verbonden met het lot van Socrates?
 - Betrek in je antwoord ook Plato's opvatting over kunst als "kopie van een kopie": maakt kunst ons wijzer of juist niet?
4. Pas de grotallegorie toe op sociale media. Beschrijf:
 - Wie zijn de 'gevangenen'?
 - Wat zijn de 'schaduwen' (bijv. gefilterde posts, algoritmisch aanbod)?
 - Wie of wat zijn de 'poppenspelers'?
 - Wat zou 'uit de grot stappen' betekenen?
 - Wat zou 'de grot weer intreden' betekenen?
5. Leg uit hoe Plato's Ideeënleer kan worden gezien als een antwoord op het probleem dat Socrates' zoektocht naar perfecte definities (bijv. van 'moed' of 'rechtvaardigheid') blootlegde.
6. Check of je de leerdoelen van dit hoofdstuk nu beheert. Het is goed om bij leerdoelen die je nog lastig vindt, de bijbehorende tekst te herlezen en er een vraag over te stellen in de les.

Hoofdstuk 3: De anatomie van een gedachte – een reis naar binnen

Hoofdvraag: Wat is een gedachte?

Leerdoelen: Na dit hoofdstuk kun je:

- Beargumenteren dat er een denktaal moet zijn die niet te herleiden valt tot gesproken taal.
- De belangrijkste vormen van pre-verbaal denken herkennen: denken in beelden, intuïtie en lichamelijke gewaarwording.

In de vorige hoofdstukken daagde Socrates ons uit tot zelfonderzoek. Hij zette ons aan het denken, de kernactiviteit van de filosofie. Maar als we de anatomie van het denken willen begrijpen, moeten we eerst een stap terug doen. *Wat is dat denken eigenlijk precies?* Voordat we de structuur van een logisch argument ontleden, onderzoeken we in dit hoofdstuk het weefsel waaruit gedachten zijn opgebouwd: *de ervaring van het denken zelf*. We bestuderen het van binnenuit, als een anatoom van onze eigen geest.

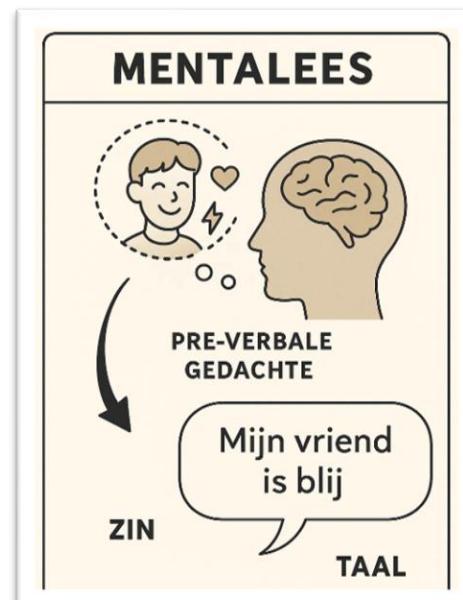
§ 3.1 – Het rijke rijk vóór de woorden

Ken je dat gevoel? Een gedachte is volkomen helder in je hoofd – een inzicht, een herinnering, een argument – maar als je hem wilt uitspreken, struikel je over de woorden. Het ligt ‘op het puntje van je tong’, ongrijpbaar. Deze alledaagse frustratie wijst op een diep filosofisch inzicht: de gedachte zelf en de taal die we gebruiken om haar te vangen, zijn twee verschillende dingen.

Laten we dit zelf ervaren. *Denk even aan je beste vriend.* Wat verscheen er? Een gezicht? Het geluid van een lach? Een vaag, warm gevoel in je borst? Klonk er al een complete zin in je hoofd? Waarschijnlijk niet. Dit flits-moment toont hoe razendsnel en rijk onze binnenwereld is. De ervaring komt vóór de woorden.

Deze pre-verbale denkwereld is waar onze gedachten worden geboren. Dit wordt nog duidelijker als we aan vertalen denken. Wanneer een Nederlander denkt ‘de hond is blij’ en een Française ‘le chien est content’, vertalen ze niet elkaars zinnen. Ze vertalen allebei dezelfde, onderliggende, woordeloze gedachte naar hun eigen taal. De gedachte moet dus wel los van een specifieke taal bestaan.

Dit roept een interessante vraag op: als de gedachte hetzelfde is in verschillende talen, waar ‘woont’ die gedachte dan? Sommige filosofen hebben hiervoor een naam bedacht: **Mentalees** – een soort universele denktaal die dieper ligt dan de gewone taal die we spreken. Het idee is dat we allemaal hetzelfde ‘mentale alfabet’ gebruiken om gedachten te vormen, nog voordat we ze in woorden uitdrukken.

Denk aan hoe je een drukke straat oversteekt. Je brein verwerkt razendsnel een enorme hoeveelheid informatie: de snelheid van die auto, de afstand tot het zebrapad, de kleur van het stoplicht, de beweging van een andere voetganger. Je neemt een beslissing – wachten of gaan – zonder dat je een innerlijke stem hoort die zegt: ‘Die auto rijdt ongeveer 30 kilometer per uur en is nog 50 meter ver, dus ik heb 6 seconden om over te steken’. De hele complexe afweging gebeurt vloeiend enwoordeloos.

Dát is *Mentalees* in actie. Je kunt het zien als het besturingssysteem van de geest dat de ruwe, situationele data verwerkt. De taal die je spreekt, is dan de app waarmee je achteraf over die beslissing kunt vertellen. Het belangrijkste inzicht – los van of de theorie van *Mentalees* precies klopt – is dat ons denken fundamenteel en rijker is dan wat we erover kunnen zeggen.

§ 3.2 – Het palet van het denken

Als denken meer is dan taal, welke vormen neemt het dan aan? We kunnen ons denken zien als een palet met verschillende kleuren die voortdurend in elkaar overlopen.

Belichaamd denken

We denken ten onrechte dat denken zich enkel in ons hoofd afspeelt. Maar denken is belichaamd: het gebeurt niet en door ons hele lichaam. Dit idee zit al verborgen in onze taal. Het woord *begrijpen* is direct verwant aan het fysieke ‘grijpen’. Om een complex idee te vatten, moeten we het als het ware met onze geest kunnen vastpakken, een handeling die we met ons lichaam leren.

Deze diepe connectie zien we al bij jonge kinderen: een kind dat een blokje door een nauwe opening probeert te duwen, opent vaak onbewust zijn eigen mond. Het lichaam bootst de handeling na om het probleem te ‘door-denken’. Modern onderzoek toont zelfs aan dat het gebruik van handgebaren ons helpt om complexere gedachten te vormen.

De filosoof **Merleau-Ponty** werkt het idee van ‘belichaamd denken’ uit met voorbeeld van de blinde man met zijn stok. De stok is voor hem geen object meer, maar een verlengstuk van zijn lichaam; een gevoelig zintuig. De man ‘voelt’ de stoeprand niet in zijn hand, maar aan de *punt van de stok*. Zijn bewustzijn zit niet opgesloten in zijn hoofd, maar reikt tot in het gereedschap dat hij gebruikt. Dit illustreert zijn centrale idee: *ons lichaam is geen passieve container, maar ons actieve en primaire instrument om de wereld – en onze gedachten erover – te begrijpen*.

Beeldend Denken is het vermogen om in onze geest zintuiglijke scènes te creëren, te manipuleren en te verkennen. Denk aan hoe je in je hoofd je kamer opnieuw inricht: je ‘ziet’ het bed tegen een andere muur staan en ‘controleert’ of de kast dan nog open kan, allemaal zonder ook maar één meubel te verschuiven.

Deze mentale simulatie is de motor achter veel creatieve processen. Zo ‘ziet’ een beeldhouwer het voltooide beeld al in een ruw blok marmer, of speelt een schrijver een complete scène als een film af in het hoofd.

Misschien wel het meest krachtige voorbeeld komt uit de wetenschap. Albert Einstein stelde zich voor hoe het zou zijn om mee te reizen op een lichtstraal. Door deze onmogelijke situatie tot in detail te visualiseren, ontdekte hij problemen in de bestaande natuurkunde, wat een cruciale stap was op weg naar zijn revolutionaire relativiteitstheorie.

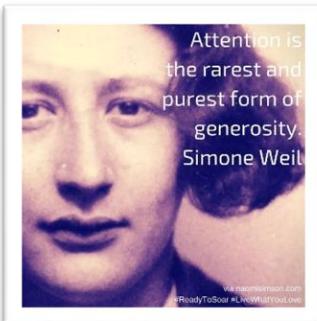
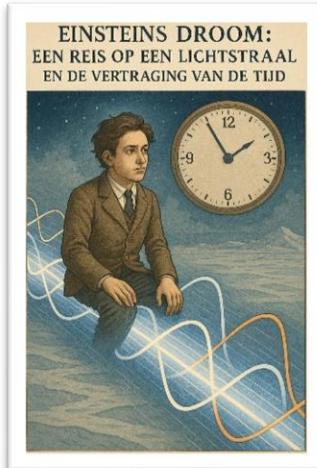
In al deze gevallen – van het herinrichten van je kamer tot het hertekenen van het universum – is het denken een creatief, woordeloos proces in de ruimte van onze verbeelding, dat direct voorafgaat aan de fysieke of conceptuele doorbraak.

Intuïtie en aandacht

Intuïtie is het onmiddellijke begrijpen dat niet via logische denkstappen verloopt. Vaak is het gebaseerd op impliciete kennis: inzichten die we door ervaring hebben opgeslagen en die ons lichaam herkent in subtiele signalen, zoals micro-expressies of stemintonatie.

De Franse filosoof **Simone Weil** (1909-1943) onderzocht hoe **aandacht** een vorm van denken is die dieper gaat dan woorden. Voor haar was echte aandacht -- zoals een wiskundeprobleem oplossen of luisteren naar iemands pijn -- een spirituele daad die de werkelijkheid direct raakt. Weil toonde aan dat deze intense vorm van aandacht zowel intellectueel als ethisch is: door volledig aanwezig te zijn bij een probleem of persoon, ontvangen we inzichten die rationele analyse alleen niet kan geven.

Een voorbeeld van een intuïtieve denksprong zien we in het Japanse zenboeddhistische waar wordt gesproken over de ervaring van *Satori* (of *Kenshō*): een plotseling inzicht dat volgt op lange periodes van meditatie en het worstelen met een *kōan* – een paradoxale vraag of raadsel (zoals "Wat is het geluid van één klappende hand?") die bedoeld is om het logische denken uit te putten. Het doel is om het verstand te dwingen de sprong te maken van rationeel analyseren naar een direct, woordeloos begrijpen.

Slotbeschouwing: denken zonder en mét denkgereedschappen

Dit hoofdstuk verkende onze binnenwereld: een rijke bron van beelden en intuïties, die met taal maar beperkt uit te drukken is. Toch is taal een essentieel medium voor filosofisch denken. In de volgende hoofdstukken kijken we hoe taal complexe denkconstructies mogelijk maakt en hoe logica ons aan waterdichte redeneringen helpt. De beste filosofie verbindt de diepe bron van de ervaring met het precieze gebruik van haar gereedschappen: taal en logica.

Verwerkingsopdrachten Hoofdstuk 3

1. Wat wordt bedoeld met de hypothese van 'Mentalees'? Geef een voorbeeld van een complexe, woordeloze handeling die dit idee illustreert.
2. Pas het concept 'belichaamd denken' toe op een sport of een muziekinstrument dat je kent. Hoe 'denkt' het lichaam in die activiteit, los van bewuste zinnen?
3. Evalueer de rol van intuïtie in het dagelijks leven. Is het een betrouwbare gids of een bron van vooroordelen? Beargumenteer je standpunt.
4. Hoe zou je het 'aha-moment' van Archimedes in bad ("Eureka!") kunnen verbinden met Plato's idee van het 'herinneren' of 'zien' van een Idee?
5. Vergelijk de intuïtieve kennis van dit hoofdstuk met de 'onderzochte' kennis waar Socrates naar zocht (hoofdstuk1). Is het ene type kennis superieur aan het andere, of vullen ze elkaar aan? Beargumenteer je standpunt.
6. Check of je de leerdoelen van dit hoofdstuk nu beheerst. Het is goed om bij leerdoelen die je nog lastig vindt, de bijbehorende tekst te herlezen en er een vraag over te stellen in de les.

Hoofdstuk 4: Denken in Taal: De Kracht van Structuur en Metafoor

Hoofdvraag: Hoe maakt taal complex, abstract en filosofisch denken mogelijk?

Leerdoelen: Na dit hoofdstuk kun je:

- Uitleggen dat taal niet alleen een communicatiemiddel is, maar ook een fundamenteel denkinstrument.
- Het concept recursie herkennen als de motor achter de complexiteit van gedachten.
- Het concept conceptuele metafoor begrijpen als de brug naar abstract denken.
- Een argument op basis van analogie construeren en kritisch evalueren.
- Analyseren hoe taal en metaforen een discussie kunnen framen en sturen.

§ 4.1 – Inleiding: De explosie in het hoofd

In het vorige hoofdstuk hebben we de rijke, woordeloze wereld van ons denken verkend. Maar wat gebeurt er zodra we het machtigste gereedschap van de mensheid inzetten: taal? De simpele opvatting is dat taal slechts ‘etiketjes plakt’ op gedachten die we al hebben. Maar die opvatting is te beperkt.

Denk aan een complexe gedachte als: "Ik hoop dat de uitleg van de docent morgen duidelijker zal zijn dan de vorige keer." Een wezen zonder taal *kan* dit waarschijnlijk niet denken. De gedachte zelf – met haar hoop over de toekomst en haar vergelijking met het verleden – is al volledig talig van structuur. Taal is niet alleen een microfoon om bestaande gedachten te uiten; het is een besturingssysteem dat compleet nieuwe soorten gedachten mogelijk maakt.

§ 4.2 – De bouwdoos van de geest: de magie van recursie

Stel je voor: je zit in een potje *Weerwolven*. Noor kijkt je aan met een blik die alles kan betekenen. Jij denkt: "Noor is de weerwolf." Maar dan bedenk je: "Wacht... misschien denkt Noor dat wij denken dat Yassin de weerwolf is." En nog een stap verder: "Als dat zo is, zal Noor proberen Yassin verdacht te maken om zelf buiten schot te blijven."

Dit ogenschijnlijk simpele spel wordt pas spannend door een wonderlijk vermogen van onze taal en geest: recursie. Dat is het vermogen om een gedachte als een bouwblokje in een andere gedachte te plaatsen. Zo ontstaan lagen van denken – *gedachten over gedachten* – die strategisch spel, maar ook menselijk samenspel in het algemeen, mogelijk maken.

De taalfilosoof Noam Chomsky ziet recursie als een van de kernmechanismen van taal: met een beperkt aantal woorden en regels kunnen we een oneindig aantal nieuwe, complexe zinnen maken. Deze kracht stelt

ons niet alleen in staat om over de wereld te denken, maar ook om te denken over ons eigen denken en dat van anderen.

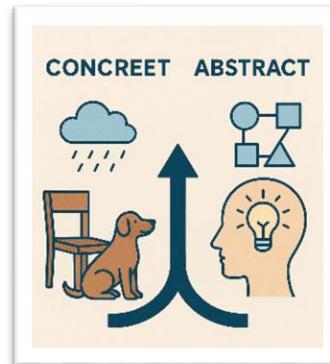
Het principe van *denken over denken* is overal te vinden. In een penaltyduel op het voetbalveld vraagt de speler zich af wat de keeper denkt dat hij gaat doen. In de rechtszaal probeert een rechter te achterhalen wat de verdachte dacht dat het slachtoffer dacht. In sociale interacties zijn we voortdurend bezig met zulke lagen van inschatting en anticipatie.

Filosofisch gezien is dit vermogen onmisbaar. Socrates' beroemde opdracht "*Ken uzelf*" is zelf een recursieve uitdaging: je maakt je eigen overtuigingen en gedachten tot het object van je denken. Zonder deze capaciteit om mentale spiegels te maken en erin te kijken, zou kritisch zelfonderzoek onmogelijk zijn.

§ 4.3 – Het ongrijpbare grijpbaar maken met metaforen

Recursie geeft ons complexe zinnen, maar het stelt ons voor een nieuwe uitdaging. Hoe kunnen we denken over concepten die we niet kunnen zien, horen of aanraken? Hier stuiten we op het fundamentele verschil tussen twee denkniveaus:

- **Concreet denken** gaat over specifieke, waarneembare zaken: *deze stoel, jouw hond, het gevoel van regen op je huid*. Het is denken dat geworteld is in onze directe, zintuiglijke en lichamelijke ervaring.
- **Abstract denken** gaat over algemene categorieën, principes en onzichtbare relaties: *meubilair, rechtvaardigheid, oorzakelijkheid*. Het overstijgt het specifieke geval om patronen en wetmatigheden te doorgronden.

Filosofie, zoals Socrates' vraag "Wat is moed?", dwingt ons constant om van het concrete naar het abstracte te klimmen. Deze overbrugging maken we met behulp van conceptuele metaforen.

De **conceptuele metafoor** is een denkstructuur waarbij we een abstract domein (het doel) begrijpen in termen van een concreet domein (de bron). Het is de motor die ons denken van de begane grond naar de bovenste verdiepingen van abstractie tilt.

Denk aan:

- **ARGUMENTEREN IS OORLOG**: Je verdedigt een standpunt, *wint* of *verliest* een debat.
- **KENNIS IS LICHT**: Een inzicht kan *helder* zijn, een uitleg kan iets *belichten*, en onwetendheid is *duisternis*.
- **IDEËËN ZIJN VOEDSEL**: Een theorie kan *onverteerbaar* zijn, je moet op een idee *kauwen*.

Plato's Grotallegorie is het ultieme voorbeeld. De hele theorie wordt gedragen door de metafoor **FILOSOFEREN IS EEN REIS NAAR BUITEN**. De metafoor is hier niet zomaar een versiering; het is het voertuig van de gedachte zelf. Zonder deze brug tussen de concrete reis en het abstracte proces van verlichting, was zijn filosofie ondenkbaar geweest.

Conceptuele metaforen zijn niet alleen hulpmiddelen om abstract te denken — ze vormen ons denken. We kunnen bijvoorbeeld niet over tijd denken zonder ruimtelijke metaforen ('de toekomst ligt voor ons').

§ 4.4 – De keuze van het frame: Hoe taal onze blik Stuurt

Omdat we in metaforen denken, is de keuze voor een bepaalde metafoor van groot belang. Dit noemen we **framing**: de manier waarop taal onze aandacht op bepaalde aspecten van een probleem richt en andere aspecten onzichtbaar maakt. Een frame is als het kader van een schilderij; het bepaalt wat je ziet en wat erbuiten valt.

In de politiek is dit duidelijk zichtbaar: het woord "belastingverlaging" klinkt positiever dan "belastingcadeau voor de rijken". In de filosofie is het subtieler, maar net zo krachtig. Denk aan de verschillende frames voor 'de menselijke geest':

- *De geest is een computer:* Dit frame legt de nadruk op ratio, logica, geheugen (opslag) en denkfouten ('bugs'). Gevoelens en creativiteit passen minder goed in dit beeld.
- *De geest is een wilde tuin:* Dit frame benadrukt groei, potentie, chaos, de noodzaak van verzorging ('snoeien') en de invloed van de omgeving ('bodem').

De Argentijns-Amerikaanse filosoof **María Lugones** (1944-2020) liet zien hoe frames kunnen onderdrukken. Concepten als 'vrouw' of 'latino' zijn vaak geframes door dominante groepen vanuit hun eigen perspectief. Een 'sterke vrouw' wordt bijvoorbeeld vaak gedefinieerd als iemand die mannengedrag imiteert, terwijl andere vormen van kracht onzichtbaar blijven.

Lugones ontwikkelde **'world-traveling'**: het vermogen om tussen verschillende conceptuele werelden te bewegen en zo frames te doorbreken. Een filosoof uit een migrantenfamilie leeft bijvoorbeeld in meerdere werelden tegelijk -- thuis gelden andere waarden dan op school. Door bewust tussen deze werelden te 'reizen', kunnen we dominant framing herkennen en alternatieve perspectieven ontdekken.

Elk frame is een lens die bepaalde aspecten uitvergroot en andere verduistert. Een cruciale filosofische vaardigheid is dan ook het herkennen en kritisch bevragen van de frames die in een discussie worden gebruikt -- en het beseffen dat onze eigen frames ook maar één perspectief bieden.

§ 4.5 – Filosofische vaardigheden: de analogie-redenering

Een specifieke vorm van metaforisch denken die in de filosofie vaak wordt gebruikt, is de **analogie-redenering**. Dit is een argument waarbij je iets onbekends of complex (het doel) probeert te verklaren door het te vergelijken met iets bekends (de bron). De basisstructuur is:

1. Object A (het bekende) heeft eigenschappen P, Q en R.
2. Object B (het onbekende) heeft ook eigenschappen P, Q en R.
3. Object A heeft bovendien eigenschap X.

- Conclusie: Dus, het is waarschijnlijk dat object B ook eigenschap X heeft.

Een klassiek voorbeeld is het horlogemaker-argument van de filosoof William Paley:

- Een horloge is complex, functioneel en heeft een duidelijk doel.
- Het universum is ook complex, functioneel en lijkt een doel te hebben.
- Een horloge heeft een intelligente maker (een horlogemaker).
- Conclusie: Dus, het is waarschijnlijk dat het universum ook een intelligente maker heeft.

Hoe evalueer je een analogie?

Een analogie is nooit een sluitend bewijs, maar kan wel meer of minder overtuigend zijn. Stel jezelf de volgende kritische vragen en maak een beargumenteerde afweging:

- Zijn de overeenkomsten relevant? De complexiteit van het horloge is relevant voor de conclusie dat het een maker heeft. De kleur van het horloge is dat niet.
- Zijn er belangrijke verschillen (disanalogieën)? Ja. Een horloge is een mechanisch object, terwijl het universum een organisch, zelf-organiserend systeem is. Dit is een groot verschil dat de analogie verzwakt.
- Is de claim bescheiden genoeg? De analogie suggereert een maker, maar bewijst bijvoorbeeld niet dat deze maker almachtig of algoed is. De conclusie mag niet sterker zijn dan de vergelijking toelaat.

§ 4.6 – Slotbeschouwing: de gereedschappen van het denken

In hoofdstuk 3 hebben we de woordeloze binnenwereld verkend. In dit hoofdstuk hebben we gezien hoe taal, via de kracht van recursie en metaforen, ons in staat stelt om complexe en abstracte werelden in onze geest te bouwen. We zagen ook dat dit gereedschap niet neutraal is; het stuurt onze blik via frames en analogieën.

Nu we begrijpen hoe krachtig en tegelijkertijd hoe 'glad' taal kan zijn, ontstaat er een nieuwe, dringende vraag: hoe gebruiken we dit gereedschap op een manier die ons dichter bij de waarheid brengt? Als iedereen zijn eigen frames en metaforen kan kiezen, hoe kunnen we dan bepalen of een redenering *geldig* is? Om die vraag te beantwoorden, hebben we een verfijning van ons gereedschap nodig: de discipline van de *logica*.

Verwerkingsopdrachten Hoofdstuk 4

1. Kies het begrip vrijheid. Construeer een trap ('abstractieladder') van 4 treden, van meest concreet (onderaan) naar meest abstract (bovenaan).
 - Begin bijvoorbeeld met: "Ik mag vanavond zelf kiezen wat ik eet."
 - Eindig met een filosofisch of moreel concept.
 - Reflecteer: op welke trede voel jij je het meest 'thuis', en waarom?
2. Analyseer de conceptuele metafoor 'THEORIEËN ZIJN GEBOUWEN':
 - Leg kort uit wat deze metafoor voor 'theorie' betekent.
 - Noem twee woorden of uitdrukkingen die bij deze metafoor passen.
 - Bedenk één alternatief voor deze metafoor en geef één voorbeeldzin die daarbij past.
3. Pas het concept 'framing' toe op een actueel maatschappelijk debat (bv. klimaat, immigratie). Geef een voorbeeld van twee verschillende frames voor hetzelfde onderwerp.
4. Analyseer Socrates' analogie van de filosoof als 'steekvlieg' van de staat (hoofdstuk 1). Wat zijn de relevante overeenkomsten? Wat zijn de belangrijke verschillen? Hoe sterk vind je het argument?
5. Evalueren de stelling van Paley's horlogemaker-analogie. Wat is volgens jou de belangrijkste zwakte (disanalogie) in dit argument?
6. Check of je de leerdoelen van dit hoofdstuk nu beheerst. Het is goed om bij leerdoelen die je nog lastig vindt, de bijbehorende tekst te herlezen en er een vraag over te stellen in de les.

Hoofdstuk 5: Logica – De bouwtekening van het denken

Leerdoelen: Na dit hoofdstuk kun je:

- Het verschil uitleggen tussen de *waarheid* van een bewering, de *geldigheid* van een redenering en de *deugdelijkheid* van een argument.
- De structuur van een redenering (premissen en conclusie) herkennen in een lopende tekst met behulp van signaalwoorden.
- Twee fundamentele geldige redeneervormen, *modus ponens* en *modus tollens*, herkennen, uitleggen en toepassen.
- Twee veelvoorkomende ongeldige redeneervormen (drogredenen) herkennen en uitleggen.
- De Socratische methode analyseren als een praktische toepassing van *modus tollens*.
- Verzwegen aannames in een argument identificeren en het belang ervan uitleggen.
- Het verschil uitleggen tussen deductief en inductief redeneren.

§ 5.1 Waarom logica? Van vragen naar argumenten

In de vorige hoofdstukken hebben we met Socrates gezien dat de filosofie begint met het stellen van kritische vragen¹. We hebben met Plato gereisd naar de Ideeënwereld in een zoektocht naar zekere kennis. We hebben ook gezien hoe de taal ons denkgereedschappen geeft om complexe gedachten te vormen. Hoe weten we nu of onze gedachtenstappen kloppen? Hoe beoordelen we of Plato's conclusies echt uit zijn aannames volgen?

Hier hebben we een nieuw gereedschap voor nodig: **logica**. Logica is de studie van het correct redeneren³. Het is de 'bouwtekening' van ons denken. Het helpt ons om te controleren of onze argumenten stevig zijn, of dat ze instorten als een kaartenhuis⁴. In dit hoofdstuk leer je de basisregels van deze bouwkunst, zodat je niet alleen de argumenten van grote filosofen kunt analyseren, maar ook je eigen denken scherper en overtuigender kunt maken.

§ 5.2 De kern van logica: Waarheid, Geldigheid en Deugdelijkheid

Het allerbelangrijkste onderscheid in de logica is dat tussen *waarheid*, *geldigheid* en *deugdelijkheid*. Deze worden vaak verward, maar betekenen iets heel anders.

- **Waarheid** gaat over de inhoud van een losse bewering (een premissie). Klopt de bewering met de feiten? De uitspraak "Parijs is de hoofdstad van Frankrijk" is waar. De uitspraak "Parijs is de hoofdstad van Nederland" is onwaar.
- **Geldigheid** gaat over de *structuur* van een hele redenering. Volgt de conclusie noodzakelijk uit de aannames (de premissen)?⁷ Het gaat er niet om *of* de premissen waar zijn, maar *als* ze waar zouden zijn, of de conclusie dan onvermijdelijk is.

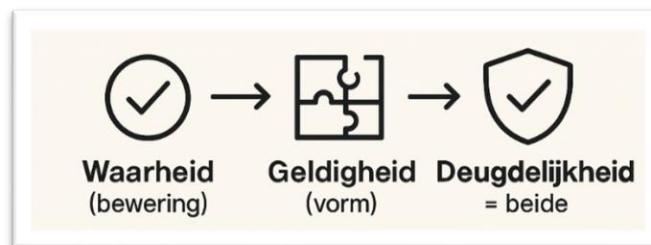
Laten we dit met een absurd voorbeeld bekijken:

- Premisse 1: Alle docenten kunnen vliegen.
- Premisse 2: Martin Struik is een docent.
- Conclusie: Dus, Martin Struik kan vliegen.

Is deze redenering **geldig**? Ja. De structuur klopt perfect. Als het waar zou zijn dat alle docenten kunnen vliegen en dat Martin Struik een docent is, dan moet de conclusie waar zijn.

Is de conclusie **waar**? Nee, want de eerste premissie is onwaar.

Wanneer een redenering geldig is én alle premissen ook nog eens feitelijk waar zijn, spreken we van een **deugdelijk argument** (Engels: *sound argument*). De conclusie van een deugdelijk argument is per definitie waar. Dit is de gouden standaard waar filosofen naar streven.

§ 5.3 Geldige redeneervormen: het gereedschap van de filosoof

Er zijn twee *geldige* redeneervormen die je moet kennen.

1. Modus Ponens (De bevestigende wijs)

Dit is de meest directe redeneervorm:

- Premisse 1: Als P, dan Q.
- Premisse 2: P is het geval.
- Conclusie: Dus, Q is ook het geval.

Voorbeeld:

Premisse 1: Als iets perfect en onveranderlijk is (P), dan behoort het tot de Ideeënwereld (Q).

Premisse 2: De Idee ‘Rechtvaardigheid’ is perfect en onveranderlijk (P).

Conclusie: Dus, de Idee ‘Rechtvaardigheid’ behoort tot de Ideeënwereld (Q).

Deze conclusie volgt *noodzakelijk* uit de premissen en dus is de redenering per definitie geldig.

2. Modus Tollens (De ontkennende wijs)

De redeneervorm van de weerlegging en het favoriete gereedschap van Socrates.

- Premisse 1: Als P, dan Q.
- Premisse 2: Q is niet het geval.
- Conclusie: Dus, P is ook niet het geval.

Zijn *elenchos* (weerlegging) is een doorlopende toepassing van de *modus tollens*.

Voorbeeld:

Premisse 1, Laches' definitie: Als een handeling 'moedig' is (P), dan is het een vorm van 'volharding' (Q).

Premisse 2, Socrates' tegenvoorbeeld: Maar 'dwaze volharding', (zoals het doorzetten van een slechte gewoonte) is géén moed (niet Q).

Conclusie: Dus, jouw definitie dat moed simpelweg 'volharding' is, klopt niet (niet P).

Deze conclusie volgt *noodzakelijk* uit de premissen en dus is de redenering per definitie geldig.

§ 5.4 Ongeldige redeneervormen: de valkuilen van het denken

Twee ongeldige redeneervormen (drogredenen) lijken erg op de geldige vormen en zijn daarom bijzonder verraderlijk.

1. Bevestiging van de Consequent (Ongeldig!)

- Premisse 1: Als P, dan Q.
- Premisse 2: Q.
- Conclusie: Dus, P.

Voorbeeld:

Premisse 1: Als het regent (P), worden de straten nat (Q).

Premisse 2: De straten zijn nat (Q).

Conclusie: Dus, het heeft geregend (P)

Analyse: *Ongeldig*. De straten kunnen ook nat zijn omdat de sproei-installatie aanstond. Deze redenering volgt niet *noodzakelijk* uit de premissen.

2. Ontkenning van de Antecedent (Ongeldig!)

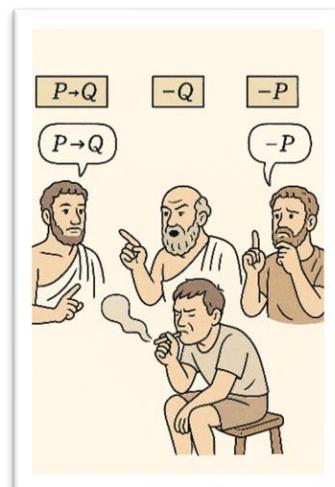
- Premisse 1: Als P, dan Q.
- Premisse 2: Niet P.
- Conclusie: Dus, niet Q.

Voorbeeld:

Premisse 1: Als je een filosoof bent (P), denk je diep na over het leven (Q).

Premisse 2: Je bent geen filosoof (niet P).

Conclusie: Dus, je denkt niet diep na over het leven (niet Q)

Modus tollens: Dwaze volharding (b.v. van roken) is geen vorm van moed, dus volharding is geen moed.

De straten zijn nat, dus het heeft geregend..?

Analyse: Ongeldig. Veel mensen die geen filosoof zijn, kunnen diep nadenken over het leven. Deze redenering volgt niet *noodzakelijk* uit de premissen.

Redeneervorm 1 Modus ponens Premisse 1: $P \rightarrow Q$ Premisse 2: P Conclusie: Q	Redeneervorm 3 Bevestiging van de consequent Premisse 1: $P \rightarrow Q$ Premisse 2: Q Conclusie: P
Redeneervorm 2 Modus tollens Premisse 1: $P \rightarrow Q$ Premisse 2: $\neg Q$ Conclusie: $\neg P$	Redeneervorm 4 Ontkenning van de antecedent Premisse 1: $P \rightarrow Q$ Premisse 2: $\neg P$ Conclusie: $\neg Q$

Overzicht van de vier redeneervormen. Let op hoe de volgorde van de elementen gespiegeld zijn, wat leidt tot ofwel geldigheid (links) ofwel ongeldigheid (rechts) van de redenering.

§ 5.5 Van spreektaal naar structuur: argumenten herkennen

Argumenten zijn meestal verweven in een lopende tekst. De kunst is om de verborgen structuur – de premissen en de conclusie – van een redenering te herkennen met behulp van signaalwoorden.

- Signaalwoorden die een premissie aankondigen: *want*, *omdat*, *aangezien*, *immers*.
- Signaalwoorden die een conclusie aankondigen: *dus*, *daarom*, *hieruit volgt*.

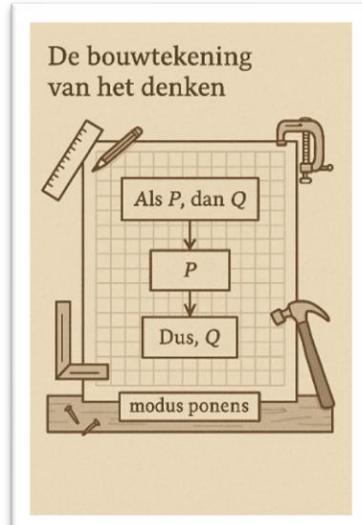
Stappenplan voor analyse van een redenering in een lopende tekst:

1. Zoek de conclusie.
2. Zoek de premissen: Welke redenen worden gegeven voor die conclusie?
3. Herschrijf in standaardvorm: Vertaal de zinnen naar de P1, P2, C-structuur.
4. Analyseer de vorm en beoordeel de geldigheid door ze tot één van de vier redeneervormen te herleiden.

Voorbeeld in de praktijk:

"Natuurlijk is Socrates een filosoof, *want* hij stelt constant vragen over de waarheid. *En als* iemand een filosoof is, *dan* stelt hij zulke vragen."

1. Conclusie: Socrates is een filosoof.

2. Premissen: (1) Hij stelt constant vragen over de waarheid. (2) Als iemand een filosoof is, dan stelt hij zulke vragen.
3. Standaardvorm:
 - Premisse 1: Als iemand een filosoof is (P), dan stelt hij vragen over de waarheid (Q).
 - Premisse 2: Socrates stelt vragen over de waarheid (Q).
 - Conclusie: Dus, Socrates is een filosoof (P).
4. Analyse: Dit is de ongeldige vorm 'Bevestiging van de Consequent'. Het argument is niet geldig.

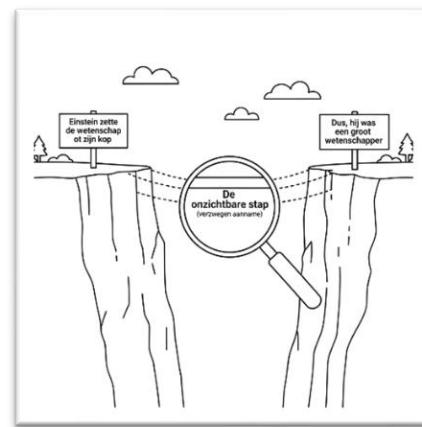
§ 5.6 De onzichtbare stap: verzwegen aannames

Veel argumenten leunen op *verzwegen premissen*: aannames die de spreker als vanzelfsprekend beschouwt en daarom niet explicet noemt. Het blootleggen hiervan is essentieel.

Voorbeeld:

"Einstein zette de natuurwetenschap op zijn kop, dus hij was een groot wetenschapper."

Analyse: De verzwegen premissie is: "Iedereen die de natuurwetenschap op zijn kop zet, is een groot wetenschapper." Pas als je deze aanname explicet maakt, kun je het volledige argument beoordelen.

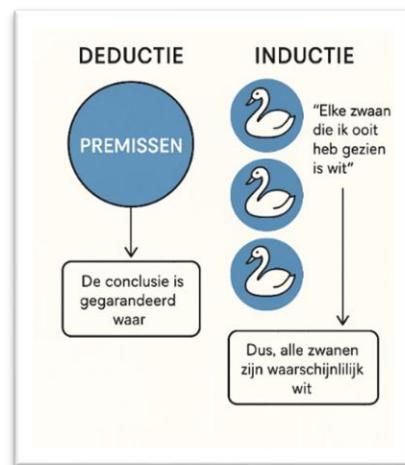

§ 5.7 Conclusie: Deductie, inductie en de kunst van het denken

De logica die we in dit hoofdstuk hebben behandeld, heet deductieve logica: als de premissen waar zijn in een geldige redenering, is de conclusie gegarandeerd waar. Maar let op: dit is niet de enige vorm van redeneren. In de wetenschap en het dagelijks leven gebruiken we vaker inductieve logica. Daarbij trek je op basis van een reeks specifieke waarnemingen ("elke zwaan die ik ooit heb gezien is wit") een algemene, waarschijnlijke conclusie ("dus, alle zwanen zijn waarschijnlijk wit"). Zo'n conclusie is nooit 100% zeker – de ontdekking van één zwarte zwaan weerlegt de theorie.

Het onthouden van dit verschil is cruciaal: deductie geeft zekerheid binnen een gesloten systeem, inductie geeft waarschijnlijkheid over de open wereld. Nu je de bouwtekening van een deductieve redenering kunt lezen en de valkuilen herkent, ben je beter uitgerust voor de volgende stap: het bouwen van je eigen, deugdelijke argumenten.

Logica geeft ons houvast: als de redenering klopt en de uitgangspunten waar zijn, volgt de conclusie onvermijdelijk. Maar buiten het schoolbord en de wiskundeles gaat het vaak om

beweringen over een veel rommeliger werkelijkheid, zoals “*Nederland is een democratie*”. Dan draait het niet alleen om de vorm van het argument, maar ook om de inhoud en de context. In het volgende hoofdstuk ontdekken we hoe mensen samen zulke sociale werkelijkheden maken – en hoe we die met onze filosofische gereedschapskist kunnen ontleden.

Verwerkingsopdrachten Hoofdstuk 5

1. Geldigheid en Deugdelijkheid

Een filosoof bouwt zijn argumenten zorgvuldig op. De basis daarvan is het onderscheid tussen de structuur en de inhoud van een redenering.

- a. Leg in je eigen woorden het verschil uit tussen een geldig argument en een deugdelijk (sound) argument .
- b. Leg uit waarom een argument *noodzakelijk* geldig moet zijn om deugdelijk te kunnen zijn, maar een geldig argument niet *automatisch* deugdelijk is. Geef een kort voorbeeld om je uitleg te ondersteunen.

2. Vormen Herkennen

Identificeer voor elk van de onderstaande redeneringen de gebruikte redeneervorm (*modus ponens*, *modus tollens*, *bevestiging van de consequent of ontkenning van de antecedent*). Geef vervolgens aan of de redenering geldig of ongeldig is.

- a. Als Socrates wijs is (P), dan weet hij dat hij onwetend is (Q). Socrates weet inderdaad dat hij onwetend is (Q). Dus, Socrates is wijs (P).
- b. Als Plato's Ideeënleer klopt (P), dan is de ziel onsterfelijk (Q). De ziel is niet onsterfelijk (niet-Q). Dus, Plato's Ideeënleer klopt niet (niet-P).
- c. Als je de filosoof uit Plato's grot bevrijdt (P), dan zal hij de ware werkelijkheid van de Ideeën aanschouwen (Q). We bevrijden de filosoof (P). Dus, hij zal de ware werkelijkheid van de Ideeën aanschouwen (Q).

3. Een Argument Analyseren

In filosofische teksten zijn argumenten vaak verweven in proza. Analyseer het volgende citaat:

"Plato's grotallegorie toont aan dat we onze zintuigen niet moeten vertrouwen. Immers, als onze zintuigen een betrouwbare gids naar de waarheid waren, dan zouden de schaduwen in de grot de ware werkelijkheid zijn. Maar de ware werkelijkheid zijn ze duidelijk niet."

- a. Vertaal deze redenering naar de standaardvorm (Premisse 1, Premisse 2, Conclusie). Gebruik P en Q om de proposities aan te duiden.
- b. Welke geldige redeneervorm wordt hier gebruikt?
- c. Is de conclusie van het argument logisch onvermijdelijk als je de premissen accepteert? Leg kort uit waarom.

4. De Verzwegen Premisse

Vaak worden argumenten niet volledig uitgesproken. Beschouw de volgende redenering:

"Socrates is een ware filosoof, dus hij beseft dat hij niets weet."

a. Deze redenering is een *enthymeem* (een argument met een verzwegen premissie). Identificeer de verzwegen premissie die nodig is om de conclusie logisch uit de eerste bewering te laten volgen .

b. Herschrijf het volledige argument (inclusief de door jou gevonden premissie) in de standaard P1, P2, C-vorm, zodat het een geldige

modus ponens wordt .

5. Zelf Bouwen

Nu ga je zelf aan de slag als architect van het denken. Gebruik de volgende proposities, die gebaseerd zijn op een centrale stelling van Socrates:

- **P:** Een leven wordt kritisch onderzocht.
- **Q:** Een leven is waardevol.

a. Construeer een geldig argument in de vorm van *modus ponens* (Als P, dan Q. P. Dus Q.).

b. Construeer een ongeldig argument met *dezelfde* proposities, maar nu in de vorm van *bevestiging van de consequent* (Als P, dan Q. Q. Dus P.).

c. Leg uit waarom argument (a) logisch waterdicht is, terwijl argument (b) dat niet is, ook al gebruiken ze exact dezelfde inhoudelijke bouwstenen.

6. Check of je de leerdoelen van dit hoofdstuk nu beheert. Het is goed om bij leerdoelen die je nog lastig vindt, de bijbehorende tekst te herlezen en er een vraag over te stellen in de les.

Hoofdstuk 6: Sociaal constructivisme - De architectuur van de werkelijkheid

Hoofdvraag: Maken wij zelf onze werkelijkheid?

Leerdoelen: Na dit hoofdstuk kun je:

- De formule van John Searle (X telt als Y in C) toepassen om sociale feiten te deconstrueren.
- Het verschil analyseren tussen een fysiek (bruut) feit en een institutioneel feit.
- Uitleggen hoe gedeelde verhalen (Harari) de basis vormen voor grootschalige sociale constructies.
- De correspondentietheorie en de coherentietheorie van waarheid weergeven en toepassen

§ 6.1 Van anatomie naar architectuur

In de afgelopen hoofdstukken hebben we een uitgebreide ‘anatomie van het denken’ gemaakt. We begonnen met Socrates’ oproep tot zelfonderzoek en zagen met Plato dat er misschien een diepere werkelijkheid achter de schaduwen schuilt. Vervolgens vulden we onze gereedschapskist: we verkenden de woordeloze taal van gedachten, de kracht van metaforen, en de logische bouwtekeningen van een geldige redenering.

Nu is het moment om deze gereedschappen niet alleen op ons denken toe te passen, maar op de werkelijkheid zelf. We maken de stap van anatomicus naar architect: hoe beschrijven we de wereld niet alleen, maar bouwen we haar ook actief met ons denken?

Sommige uitspraken lijken eenvoudig te toetsen: “*Er staat een boom in de tuin*” kun je gewoon gaan kijken. Maar hoe zit het met “*Dit briefje van tien euro is tien euro waard*”? De waarheid daarvan zit niet in het papier zelf, maar in iets wat wij als samenleving hebben afgesproken en blijven volhouden. Begrippen als *geld*, *staat* of *huwelijk* zijn geen kant-en-klare feiten in de natuur; het zijn menselijke constructies, geboren uit afspraken en gedeelde verhalen.

Het ontleden van deze ‘institutionele feiten’ vraagt om begripsanalyse op een geavanceerd niveau – een kans om de lagen van onze sociale werkelijkheid bloot te leggen. Daarvoor hebben we een scherper ontledemes nodig dan ooit.

§ 6.2 De scalpel van Searle: Deconstructie van een sociaal feit

Hoe kunnen we sociale feiten precies ontleden? De filosoof **John Searle** ontwikkelde hiervoor een soort 'anatomie-formule'. Hij besefte dat alle sociale feiten hetzelfde patroon volgen: we nemen iets fysieks en kennen er een sociale betekenis aan toe. Een stukje metaal wordt 'geld', een handteken wordt een 'contract', opsteken van je hand wordt 'een vraag stellen'. Searle vatte dit samen in een eenvoudige formule: **X telt als Y in context C**

- **X** is een fysiek object of een handeling (een bruut feit, de 'materie').
- **Y** is de status of functie die we eraan toekennen (een institutioneel feit, de 'vorm').
- **C** is de context van afspraken waarin dit geldt (de 'spelregels').

Met deze 'scalpel' kunnen we precies zien hoe de magie werkt:

- Het opsteken van een hand (X) telt als een vraag willen stellen (Y) in de context van een klaslokaal (C).
- Dit specifieke stukje bedrukt katoen (X) telt als een wettig betaalmiddel van tien euro (Y) in de context van de eurozone (C).

De Y-status (de vraag, de geldwaarde) is een nieuwe laag realiteit, gecreëerd door taal en collectieve afspraken. Het is geen schaduw van een perfecte idee, zoals Plato zou denken, maar een functie die wij *zelf* toekennen.

§ 6.3 Van formule naar gedeeld verhaal: de mortel van de samenleving

Een architect bouwt niet met losse stenen. Hij heeft mortel nodig om alles bijeen te houden. Zo is het ook met onze sociale werkelijkheid. Searle's formule **X telt als Y in C** verklaart de individuele 'stenen' – hoe een papiertje tien euro wordt. Maar hoe worden miljoenen zulke stenen een beschaving?

De formule werkt perfect in een klaslokaal waar iedereen elkaar ziet. Maar hoe 'weet' een kassière in Groningen dat jouw tientje uit Amsterdam echt geld is? Het antwoord ligt in wat historicus Yuval Noah Harari **gedeelde verhalen** noemt – collectieve ficties die miljoenen vreemden verbinden.

Van verhaal naar werkelijkheid

Een gedeeld verhaal wordt werkelijkheid via een fascinerende transformatie. Eerst creëert taal het concept zelf: 'Nederland' bestaat alleen omdat we er een woord voor hebben. Vervolgens blazen conceptuele metaforen leven in deze abstractie. We spreken over Nederland als een persoon die 'ziek' kan zijn, of als een huis waarvan we de 'grenzen bewaken'. Deze metaforen sturen ons denken: als Nederland een 'huis' is, voelt grenscontrole vanzelfsprekend.

Het cruciale gebeurt in de dagelijkse praktijk. Elke keer dat iemand een paspoort toont, belasting betaalt of "wij Nederlanders" zegt, wordt het verhaal een beetje echter. Dit heet **performativiteit** -- de realiteit ontstaat door het constant uit te voeren.

Maar niet alle verhalen zijn gelijkwaardig. De Indiase ecofeministe **Vandana Shiva** (1952-) toont aan hoe westerse 'ontwikkelingsverhalen' traditionele kennissystemen vernietigen. Het verhaal van 'economische vooruitgang' presenteert zich als universeel, maar verbergt een specifiek wereldbeeld waarin natuur alleen waarde heeft als 'hulpbron' voor mensen.

Shiva's '**democratie van alle leven**' is een alternatief verhaal waarin mensen, planten en ecosystemen gelijkwaardig zijn. Voor inheemse gemeenschappen is een bos geen 'houtvoorraad' maar een levend systeem van relaties. Toen koloniale machten hun verhaal oplegden ("dit is onproductief land"), werd een hele kosmologie weggevaagd.

Deze analyse toont de macht van gedeelde verhalen: ze bepalen niet alleen hoe we de wereld interpreteren, maar ook wie erbij hoort en wie wordt uitgesloten. Het dominante verhaal wordt 'de werkelijkheid', alternatieve verhalen worden 'bijgeloof' of 'achterlijkheid'.

De paradox

Gedeelde verhalen zijn volledig imaginair -- je kunt Nederland niet aanraken. Toch hebben ze keiharde gevolgen -- je kunt wel uitgezet worden. Ze zijn kwetsbaar (stop met geloven en ze verdwijnen) maar ook taai (probeer maar eens iedereen te overtuigen dat geld waardeloos is). Dit verklaart waarom revoluties zeldzaam zijn: je moet miljoenen mensen tegelijk een nieuw verhaal laten geloven.

Shiva's werk toont echter dat verhalen kunnen veranderen. Door de verborgen geweld van dominante verhalen zichtbaar te maken en leefbare alternatieven voor te stellen, kunnen nieuwe werkelijkheden ontstaan. De vraag is niet of gedeelde verhalen 'waar' zijn, maar of ze leven mogelijk maken voor alle betrokkenen.

§ 6.4 Twee soorten waarheid: een spiegel of een web?

Onze analyse van fysieke en institutionele feiten brengt ons bij een van de diepste vragen van de filosofie: wat maakt een bewering 'waar'? Hiervoor bestaan verschillende, concurrerende theorieën. Twee van de belangrijkste zijn de correspondentietheorie en de coherentietheorie.

1. De Correspondentietheorie van Waarheid: Deze theorie stelt dat een uitspraak waar is als deze **correspondeert** met de werkelijkheid; hij moet de feiten correct weerspiegelen. De bewering "Deze tafel is van hout" is waar als er daadwerkelijk een tafel van hout staat. Dit model is zeer intuïtief voor fysieke, brute feiten. De uitdaging voor deze theorie is echter om uit te leggen hoe uitspraken over institutionele feiten, zoals "Je hebt een studieschuld van €10.000," kunnen corresponderen met iets 'in de wereld'. Waar is die 'schuld' precies?

2. De Coherentietheorie van Waarheid: Deze theorie stelt dat een uitspraak waar is als deze **coherent** is (logisch past) binnen een groter web van overtuigingen en uitspraken. De bewering "Willem-Alexander is koning" is waar, niet omdat deze correspondeert met een mystiek 'koningschapsfeit', maar omdat hij naadloos samenhangt met een heel systeem van andere overtuigingen: de Grondwet, de wet op erfopvolging, het collectieve geloof, rituelen, enzovoort. Dit model is zeer geschikt om de waarheid van institutionele feiten te begrijpen. De uitdaging

voor deze theorie is echter dat een volledig en coherent systeem van overtuigingen (zoals een complottheorie) toch onwaar kan zijn, omdat het geen enkele link met de externe werkelijkheid heeft.

Welke waarheidstheorie is nu waar?

§ 6.5 Conclusie: Van anatoom naar architect

De reis die we door *De anatomie van het denken* maken, komt hier tot een hoogtepunt. We zijn begonnen als Socrates met het stellen van vragen. We hebben de anatomie van het denken, de taal en de logica ontleed. We hebben onze gereedschapskist gevuld.

In dit hoofdstuk hebben we dat gereedschap gebruikt om de realiteit zelf te deconstrueren en te zien hoe deze is opgebouwd. We begrijpen nu dat we niet alleen bewoners zijn van de werkelijkheid, maar ook de architecten ervan.

Verwerkingsopdrachten Hoofdstuk 6

1. Analyseer het begrip 'institutioneel feit' met behulp van Searle's formule (X telt als Y in C). Neem als voorbeeld 'een doelpunt scoren bij voetbal'.
2. Pas het onderscheid tussen de correspondentie- en de coherentietheorie van waarheid toe op de volgende uitspraken: 1. "Deze tafel is van hout." 2. "Je hebt een studieschuld van €10.000." Leg per uitspraak uit welke theorie het beste past.
3. Verdedig de stelling: "De overgang van de gulden naar de euro bewijst dat de waarde van geld puur een sociaal-psychologische constructie is."
4. Evalueer de macht van 'gedeelde verhalen' (Harari). Zijn deze verhalen primair een kracht voor samenwerking en vooruitgang, of voor uitsluiting en conflict? Beargumenteer je positie.
5. Identificeer deze redenering en evalueer hem (zie hoofdstuk 5); is deze geldig of niet? Leg vervolgens uit hoe deze logische conclusie de theorie van institutionele feiten van Searle ondersteunt.
 - Premisse 1: Als de waarde van geld alleen afhangt van fysieke eigenschappen (P), dan zou de overgang van gulden naar euro de waarde niet veranderen.
 - Premisse 2: De waarde is wél veranderd.
 - Conclusie: Dus, de waarde van geld hangt niet alleen af van fysieke eigenschappen.
6. Check of je de leerdoelen van dit hoofdstuk nu beheerst. Het is goed om bij leerdoelen die je nog lastig vindt, de bijbehorende tekst te herlezen en er een vraag over te stellen in de les.

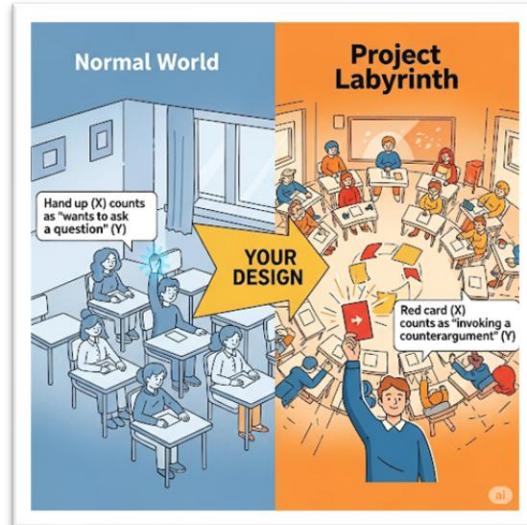
Opdracht Hoofdstuk 6:

Project Labyrint – Construeer de sociale werkelijkheid

Kijk om je heen. Dit klaslokaal, deze les. De manier waarop we praten, luisteren, zitten. Het voelt normaal, logisch, vanzelfsprekend. Maar is dat wel zo? De regel dat je je hand opsteekt om iets te zeggen, is geen natuurwet. Het is een afspraak. In de taal van dit hoofdstuk: het opsteken van een hand (X) telt als een verzoek om te spreken (Y) in de context van een klassikale les (C).

We leven constant in een web van dit soort onzichtbare regels. Maar wat als we die regels zouden vervangen? Wat als de realiteit van dit lesuur niet vaststond, maar een keuze was? En wat als *jullie* degenen waren die mochten kiezen?

Dat is precies wat we gaan doen.

Jullie opdracht: het ontwerpen van een sociale realiteit

Welkom bij Project Labyrint. Jullie opdracht is om in teams de sociale werkelijkheid van een filosofieles fundamenteel te herontwerpen. Jullie worden de architecten van een nieuw 'besturingssysteem' voor de interactie in de klas. Dit is geen louter theoretische oefening. Het protocol dat na een presentatieronde door de klas wordt gekozen, vormt de realiteit voor de volgende les. De regels van het winnende team worden de geldende norm, waaraan zowel de leerlingen als de docent zich zullen houden.

Het filosofisch experiment

Deze opdracht is een diepgaand filosofisch experiment. We onderzoeken de kernvraag van dit hoofdstuk niet alleen door discussie, maar door directe ervaring: "Maken wij zelf onze werkelijkheid?" Om dit te doen, testen we een onderliggende vraag: "Hoe maakbaar is onze sociale werkelijkheid?" Door te ervaren hoe eenvoudig of juist complex het is om een nieuwe realiteit te vestigen – en vooral hoe *bestendig* die is onder druk – verzamelen we empirisch materiaal. Het succes of falen van jullie ontwerp dient als data in ons gezamenlijk onderzoek naar de aard van 'realiteit'.

Jullie Gereedschapskist: De "Realiteits-Index"

Een goede architect heeft goed gereedschap nodig. Jullie ontwerpen en beoordelen aan de hand van de Realiteits-Index. Dit zijn de criteria die bepalen hoe 'echt' een sociale constructie is. Jullie ontwerp moet erop gericht zijn om deze criteria te testen.

1. **Causale Werking:** Zorgt de regel ervoor dat mensen hun gedrag daadwerkelijk veranderen?

2. **Normatieve Druk:** Ontstaat er een voelbare sociale druk om de regel te volgen?
3. **Bestendigheid:** Hoe goed houdt de regel stand als iemand hem probeert te breken?
4. **Intersubjectieve Toets:** Is de regel voor iedereen helder en op dezelfde manier te begrijpen?
5. **Mind-Independence (Light):** Werkt het systeem nog als één persoon niet meedoet?

Het Proces in Twee Fases

Fase 1: De Ontwerpklas (Blokuur)

- **Ontwerpen:** In teams vullen jullie het **Labyrint-Protocol** in. Hierin beschrijven jullie de nieuwe regels, de rol van de docent, en – het allerbelangrijkste – jullie **onderzoeksplan**. Hoe gaan jullie systeem ons helpen de 'maakbaarheid' en 'echtheid' te testen?
- **Pitchen:** Elk team presenteert zijn ontwerp. Jullie doel is de klas te overtuigen dat jullie systeem het meest inzichtelijke en interessante experiment oplevert.
- **Verkiezen:** De klas stemt. Het winnende protocol wordt het script voor de volgende les. Eventueel wordt een innovatief idee van een andere groep toegevoegd, als dat werkbaar is.

Fase 2: De Executie (Opvolgende les, 40 minuten)

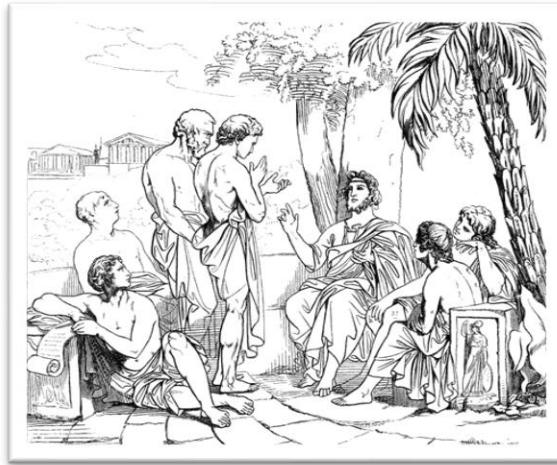
- **Transformatie:** We bouwen de klas om en de nieuwe realiteit treedt in werking. De docent is de uitvoerder van het protocol.
- **Ervaren:** We leven en werken een half uur lang in het labyrint dat jullie hebben gebouwd. Jullie ervaren van binnenuit de effecten, de druk en misschien wel de breekbaarheid van jullie eigen creatie.
- **Reflecteren:** We stappen uit het experiment en analyseren onze bevindingen. Wat hebben we geleerd over de maakbaarheid en de echtheid van de wereld om ons heen?

Jullie zullen niet alleen *leren* over de sociale constructie van de werkelijkheid; jullie zullen het *voelen*. Je zult de macht ervaren om een realiteit te bouwen, en de fragiliteit ervan als die wordt getest.

De tekentafel is leeg. Welke werkelijkheid gaan jullie bouwen?

Bijlage 1 Het Socratisch Gesprek: gezamenlijk filosofisch onderzoek

Het Socratisch gesprek is een krachtige manier om samen te denken en de diepte in te gaan. Het is géén debat waarbij je probeert te winnen, maar een gezamenlijk onderzoek naar een filosofische vraag. Zie het als het gezamenlijk optrekken van een bouwwerk van inzicht. Het is geslaagd wanneer jullie er samen in slagen een helder, consistent en diepgravend antwoord te vinden, met alle relevante perspectieven en argumenten, geïllustreerd met duidelijke voorbeelden.

Uitgangspunten van het Socratisch Gesprek:

Als gespreksdeelnemer draag je actief bij aan dit gezamenlijke bouwwerk van inzicht. Dit zijn de kernprincipes voor jouw deelname:

1. **Gedachten onderzoeken, niet veroordelen:** Richt je kritische blik op de argumenten, ideeën en aannames die worden gepresenteerd, en niet op de persoon die ze inbrengt. Dit betekent dat je de neiging tot veroordeling van ongewone gedachten ('Dom!', 'Lachwekkend!') onderdrukt en een onderzoekende houding aanneemt. Iedereen moet zich veilig voelen om bij te dragen, zonder angst voor persoonlijke kritiek. Respect voor elkaar is cruciaal. Wanneer je het niet eens bent met een opmerking, ga je niet in discussie om je gelijk te halen. Stel in plaats daarvan verhelderingsvragen om dieper te graven naar de kern van het verschil in opvatting. Vraag om verduidelijking of de redenen achter een opmerking. Dit houdt het gesprek open en productief.
2. **Samen denken, samen begrijpen:** Alles wat gezegd wordt, moet voor iedereen in de groep duidelijk zijn. Jouw gedachten zijn waardevol, hoe verward ze ook op jezelf overkomen. Vraag door als iets onduidelijk is, want helderheid is het fundament van jullie gezamenlijke inzicht. Het gaat om het opbouwen van begrip, niet om winnen of verliezen.
3. **Jouw bijdrage als bouwsteen:** Lever inbreng zonder te overheersen; laat voldoende ruimte aan anderen. Jouw ideeën, vragen en reflecties zijn de bouwstenen. Help ook met het verhelderen van inbreng van medeleerlingen door suggesties te doen hoe een gedachte geformuleerd kan worden.
4. **Verantwoordelijkheid voor het gesprek:** Niet alleen de voorzitter, maar iedereen draagt verantwoordelijkheid voor het groepsproces en het resultaat. Dit betekent dat je bijdraagt aan de structuur van het gesprek door verbanden te leggen en te zorgen dat de hoofdvraag niet uit het oog verloren raakt. Ook houd je de participatie van anderen in de gaten en help je actief mee om iedereen te betrekken.

Afsluiting van het Socratisch Gesprek

Aan het einde van het Socratisch gesprek is het belangrijk om gezamenlijk de balans op te maken. De notulant speelt hierin een cruciale rol door een beknopt *overzicht van het gesprek* te

geven. Hierin worden de kernpunten, de besproken definities, belangrijke argumenten en eventuele punten van verdeeldheid of verwarring benoemd.

Vervolgens wordt er gepoogd een *conclusie te trekken*. Dit is vaak geen definitief antwoord, maar eerder een weloverwogen samenvatting van de verschillende perspectieven en argumenten die naar voren zijn gekomen. Het doel is niet per se consensus, maar een dieper en gedeeld begrip van de complexiteit van de vraag. Zelfs als er onenigheid blijft bestaan, is het belangrijk om te onderzoeken waar die onenigheid precies zit (bijvoorbeeld in verschillende veronderstellingen of definities). Volgens Socrates kan zelfs een algemene verwarring (*aporia*) al gelden als filosofische vooruitgang en dus als een succes, omdat het de weg opent voor verder onderzoek.

Tot slot wordt het groepsproces geëvalueerd, inclusief de eigen bijdrage van elke deelnemer en de rol van de voorzitter. Dit reflectiemoment helpt om de vaardigheden voor toekomstige gesprekken verder te ontwikkelen.

Rollen in het Socratisch Gesprek

Voor als jullie in een later stadium zelf in kleine groepjes Socratische gesprekken gaan voeren, zijn dit de belangrijkste rollen en hun verantwoordelijkheden:

1. Gespreksdeelnemer

- **Rolomschrijving:** Je bent de actieve denker in het gesprek. Je levert de inhoudelijke bouwstenen aan, stelt vragen en reageert op die van anderen. Zie de uitgangspunten.
- **Praktische tips:** Luister aandachtig, vraag door voor verheldering, sta open voor andere perspectieven, wees altijd respectvol en blijf gefocust op het centrale vraagstuk.

2. Notulant

- **Rolomschrijving:** Je bent de 'architect van het overzicht'. Je legt de belangrijkste punten, kernvragen, algemene standpunten, kernargumenten en de conclusie van het gesprek vast, en creëert zo een structuur van het gesprek. Ook belangrijke voorbeelden of punten van verwarring kun je noteren.
- **Praktische tips:** Houd je notities bondig en geordend. Wees assertief en leg het gesprek indien nodig even stil om de notulen goed weer te geven of om feedback te vragen aan de groep.

3. Voorzitter

- **Rolomschrijving:** Je bent de 'vroedvrouw' van het gesprek, volledig gericht op het helpen baren van heldere en samenhangende ideeën. Je leidt het gesprek, bewaakt de structuur en zorgt dat iedereen de kans krijgt om bij te dragen, zonder zelf inhoudelijk je eigen mening op te dringen.
- **Praktische tips:** Stimuleer participatie van alle deelnemers, bewaar de focus van het gesprek, vat regelmatig de belangrijkste punten samen en houd de tijd in de gaten. Reageer altijd positief op inbreng; begin je reactie nooit met "Maar...!" .

Bijlage 2 Het filosofisch essay

Een filosofisch essay is een gestructureerd betoog waarin je een filosofische vraag onderzoekt en je eigen, beargumenteerde antwoord presenteert. Je start met een prikkelend citaat, analyseert de kern van het probleem en bouwt je eigen redenering op.

In deze bijlage vind je alles wat je nodig hebt om een sterk filosofisch essay te schrijven. Eerst lees je wat een filosofisch essay precies is en welke vaardigheden je daarvoor inzet. Daarna krijg je praktische tips voor structuur en argumentatie, gevolgd door een analyse van een winnend essay om te zien hoe theorie in de praktijk werkt. Tot slot vind je een stappenplan voor het (oefen)essay en beoordelingscriteria, zodat je precies weet waar je op wordt beoordeeld.

a. Tips voor een sterk essay

Structuur is essentieel:

- **Inleiding:** Introduceer het citaat, leg het probleem bloot, presenteert je stelling
- **Kern:** Werk per alinea één argument uit (A-U-B: Argument-Uitleg-Voorbeeld)
- **Slot:** Vat samen en verbind conclusie met je stelling

Filosofische vaardigheden:

- **Analyseer begrippen:** Definieer sleutelwoorden uit het citaat
- **Maak onderscheidingen:** "We moeten onderscheiden tussen X en Y..."
- **Weerleg jezelf:** Formuleer een tegenargument en toon aan waarom je stelling toch overeind blijft

Het citaat is je kompas: Elke alinea moet terug te voeren zijn op de problematiek in het citaat. Gebruik het niet als losse aanleiding voor een algemeen verhaal.

b. Analyse van een top-essay

We analyseren een winnend essay van de Internationale Filosofie Olympiade 2022 om te zien hoe deze technieken in de praktijk werken.

Citaat: "*De tekst is een weefsel van citaten, voortkomend uit de duizend bronnen van cultuur. De schrijver kan slechts een gebaar imiteren dat altijd voorafgaat, nooit origineel is.*" — Roland Barthes

Essay: De Paradox van Originaliteit

Door Abel van den Assem

In dit essay zal ik de uitspraak van Barthes analyseren en aantonen dat er een paradox in schuilt. Ik zal dit doen door de betekenis van het concept 'citaat' en de betekenis van het concept 'originaliteit' te analyseren, en ik zal laten zien dat de uitspraak van Barthes noodzakelijkerwijs waar is door te kijken naar de aard van taal. Tot slot zal ik aantonen dat in de uitspraak van Barthes een paradox schuilt, namelijk de paradox van originaliteit.

De tekst is een 'weefsel van citaten'. [...] Door het woord 'weefsel' te gebruiken, een metafoor, lijkt de schrijver te impliceren dat een tekst een vervlechting is van verschillende verwijzingen. [...] De schrijver kan slechts een 'gebaar imiteren dat altijd voorafgaat, nooit origineel is'. [...] Originaliteit kan meerdere betekenissen hebben, maar hier lijkt het te betekenen dat iets nieuw is en niet gebaseerd op andere dingen.

Ik zal nu aantonen dat dit noodzakelijkerwijs waar is door te kijken naar de aard van taal. Een tekst is geschreven in een taal. Een taal is een systeem van woorden die verwijzen naar concepten. [...] De schrijver heeft de woorden die hij gebruikt echter niet zelf uitgevonden. Deze woorden zijn onderdeel van de taal waarin hij schrijft, die op haar beurt weer onderdeel is van de cultuur waarin hij leeft. [...] Toen Marx bijvoorbeeld *Das Kapital* schreef, werd dit gezien als een zeer origineel en nieuw werk. Zijn ideeën waren echter gebaseerd op de ideeën van bijvoorbeeld Hegel en Adam Smith.

Ik zal nu aantonen dat in de uitspraak van Barthes een paradox schuilt. Barthes stelt dat een tekst nooit origineel is. De enige kracht van de schrijver is het vermengen van geschriften. [...] Deze nieuwe ordening is een nieuwe combinatie van citaten. De ordening is dus nieuw, maar de bouwstenen niet. Hier ontstaat de paradox. [...] We hebben dus twee betekenissen van het woord 'originaliteit'. De eerste betekenis is 'niet gebaseerd op andere dingen'. De tweede betekenis is 'nieuw'. Een tekst is nooit origineel in de eerste betekenis van het woord, maar kan wel origineel zijn in de tweede betekenis.

Dus, concluderend, de uitspraak van Barthes is waar in de zin dat een tekst altijd gebaseerd is op andere dingen, namelijk de cultuur waar hij deel van uitmaakt. Maar een tekst kan origineel zijn in de zin dat het een nieuwe combinatie van deze andere dingen is. Door te stellen dat originaliteit (in de eerste betekenis van het woord) onmogelijk is, is Barthes origineel (in de tweede betekenis van het woord).

Opdracht: analyseer dit essay: Let op de heldere structuur, de begripsanalyse, het onderscheid tussen twee betekenissen van 'originaliteit', en hoe de conclusie terugkeert naar de opening.

1. Oefenessay (zelfstandig maken in week 42, vóór de herfstvakantie)

Drie citaten waaruit je kiest (50 minuten schrijftijd):

Optie 1 - Zelfonderzoek (H1: Socrates)

"*Een leven dat niet wordt onderzocht, is niet de moeite waard om te leven.*"

— Socrates

Optie 2 - Schijn en werkelijkheid (H2: Plato)

"*En als nu iemand hem met geweld wegsleurt, langs de ruwe en steile weg naar boven en hem niet loslaat voordat hij hem helemaal naar buiten heeft getrokken, naar het licht van de zon, zal hij dan niet jammeren en protesteren?*"

— Plato, *De Ideale Staat*

Optie 3 - Denken en taal (H3-4)

"*De geest is als een witte lei, waarop de ervaringen van de zintuigen de karakters tekenen.*"

— John Locke

Toelichting: de Engelse filosoof John Locke (1632-1704) ziet de geest als een *tabula rasa* (Latijn voor "schoongeveegde lei" of "blanke lei"). Volgens Locke kunnen onze gedachten en ideeën enkel worden gevormd door de ervaringen die we opdoen.

Gebruik je gereedschapskist: Pas concepten uit H1-5 toe (Socratische methode, Plato's twee werelden, pre-verbaal denken, conceptuele metaforen, logische redeneervormen). Het citaat is je vertrekpunt voor een dialoog met de filosofische inzichten uit de cursus.

Feedback: Peer review + docentfeedback op twee criteria

Eindtoets (toetsweek, 100 minuten totaal)

- **Deel A:** Kennis en vaardigheden (50 min)
- **Deel B:** Essay met nieuwe citaten (50 min)

2. Beoordelingscriteria voor het essay

Criterium	Omschrijving	Waar let je docent op?
1. Relevantie	Het essay moet een antwoord zijn op de in het citaat gepresenteerde filosofische problematiek.	Ga je echt diep in op het citaat, of gebruik je het slechts als aanleiding voor een ander verhaal? Blijf je bij het onderwerp?
2. Filosofisch begrip	Je moet laten zien dat je filosofische theorieën en begrippen begrijpt en correct kunt toepassen.	Gebruik je de juiste termen? Leg je complexe begrippen helder uit? Verbind je het citaat aan relevante filosofen of perspectieven met optimale kracht weergegeven?
3. Overtuigingskracht	De kwaliteit van je argumentatie. Je moet een eigen, onderbouwde positie innemen.	Zijn je argumenten sterk en logisch? Is je redenering navolgbaar? Onderbouw je je eigen visie en spreek je tegenargumenten tegen?

4. Coherentie en helderheid	De structuur, samenhang en duidelijkheid van je essay.	Is het essay een logisch en samenhangend geheel, mogelijk door goed gebruik van signaalwoorden? Zijn de formuleringen helder en precies, incorrect en persoonlijk taalgebruik?
5. Originaliteit	De mate waarin je een eigen, creatieve en doordachte invalshoek toont.	Durf je een verrassende vraag te stellen, een onverwachte vergelijking te maken, of is je aanpak persoonlijk, authentiek en prikkelend?

Meer praktische tips:

- Scribbr. (2024). *How to Write an Essay: 4 Minute Step-by-step Guide*. YouTube. [Link](#).

Bijlage 3 Studietechniek en toetsvoorbereiding

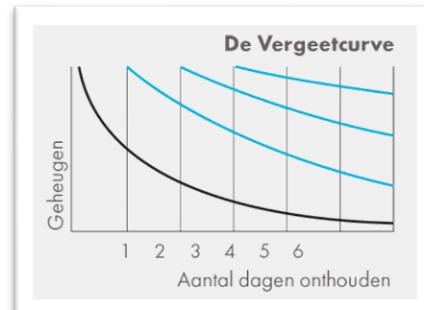
In toetsperiode 1 maak je een voortgangstoets over het boekje "De Anatomie van het Denken". Duur: 100 minuten, waarvan 50 minuten beschikbaar zijn voor de voortgangstoets en 50 minuten besteed je aan schrijven van het essay (Bijlage 2).

Effectief studeren

De vergeetcurve: We vergeten binnen een dag tot 70% van nieuwe informatie. **Gespreid leren** over meerdere sessies en **actieve herinnering** (jezelf testen) zijn de sleutel tot succes.

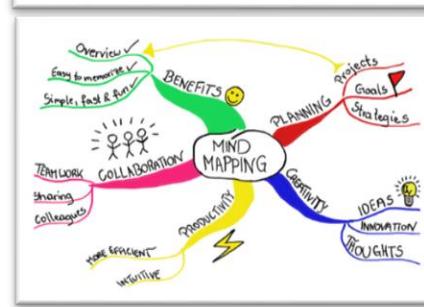
Studietips:

- Lees actief: markeer, schrijf vragen in de kantlijn
 - Leer de **vetgedrukte** begrippen extra goed en koppel ze voor zover relevant aan filosoof bij wie ze horen.
 - Stel jezelf vragen: "Wat bedoelen ze precies met...?"
 - Oefen samen met medeleerlingen
 - Analyseer je fouten: waar laat je punten vallen?

Kies een studiemethode die bij je past:

1. **Flashcards:** Maak kaartjes met begrip op de ene kant, uitleg op de andere. Oefen volgens een schema (bekende kaartjes minder vaak herhalen).
 2. **Kernwoorden:** Lees een paragraaf, leg het boek weg, vat samen uit je hoofd met kernwoorden. Controleer daarna met de tekst.
 3. **Mindmap:** Plaats het hoofdonderwerp centraal, voeg 4-6 hoofdtakken toe met details. Gebruik kleuren en verbind gerelateerde concepten.

Toetstechnieken

1. Let op puntenverdeling en verdeel je tijd slim
 2. Focus op het begrip of leerelement dat gevraagd wordt in de vraag en geef dit helder weer in je antwoord.
 3. Blijf bij het onderwerp
 4. Controleer je antwoorden; zorg dat het compleet is.

Soorten vragen die je kunt verwachten:

1. **Uitlegvrageren:** Beschrijf een concept of theorie uit het lesboek
 2. **Toepassingsvragen:** Pas filosofische ideeën uit het lesboek toe op een casus
 3. **Vergelijkingsvragen:** Vergelijk verschillende concepten of theorieën
 4. **Argumentatie- en evaluatievragen:** Neem een beargumenteerd standpunt in
 5. **Constructievragen:** Bedenk zelf een nieuw voorbeeld/metafoor/argument/filosofische vraag

Bijlage 4 Oefentoets – Wie bezit het echte schip?

In deze toets laat je zien hoe je de behandelde kennis en vaardigheden kunt toepassen op een nieuwe casus. Deze toets bereidt je niet alleen voor op de eindtoets maar ook op het schrijven van je eerste filosofische essay, waarin je dezelfde vaardigheden gebruikt om een eigen vraagstuk te onderzoeken.

Lees de onderstaande fictieve (!) casustekst zorgvuldig; alle informatie die je nodig hebt staat erin. Onderbouw je antwoorden met argumenten en voorbeelden.

Tijd: 40 minuten Totaal: 25 punten

Tekst: Het Schip van de VOC

In het Scheepvaartmuseum Amsterdam ligt al sinds de 17e eeuw het beroemde VOC-schip *De Gouden Leeuw*. Ooit voer het naar Kaap de Goede Hoop, nu ontvangt het jaarlijks honderdduizenden bezoekers. Maar er is een probleem: door eeuwen van restauraties is er geen enkel origineel onderdeel meer over. Elke plank, mast en nagel is vervangen.

Conservator Sara de Bruin verdedigt het beleid: "Identiteit is niet per se materieel. Dit is nog steeds *De Gouden Leeuw* omdat vorm, functie en geschiedenis bewaard zijn. Zoals een mens blijft bestaan, ook al worden al zijn cellen vervangen, zo blijft het schip bestaan door continue zorg en erkenning."

Maritiem historicus Tom van der Meer ziet dat anders: "Het huidige schip is hooguit een perfecte replica. Zonder originele materie is de fysieke continuïteit verbroken. In termen van Plato: wat hier ligt is een kopie van een kopie – een schaduw van het oorspronkelijke schip."

Dan is er verzamelaar Kim Jongerius. Zij heeft in de loop der jaren alle verwijderde onderdelen opgekocht en gereconstrueerd tot een compleet schip in haar loods in Hoorn. "Als er één 'echte' *Gouden Leeuw* is," zegt ze, "dan is het die van mij – want die bestaat volledig uit de originele materialen."

Filosofiestudent Yasmin Hassan voegt een ander perspectief toe: "Dit is geen kwestie van materie of vorm, maar van sociale constructie. Wat telt als *De Gouden Leeuw* wordt bepaald door het collectieve verhaal. Het museum heeft het certificaat, de historische context en het publiek. Als de gemeenschap zegt dat het dit schip is, dan is dat de waarheid binnen die context."

Tom reageert later: "Ik realiseer me dat ik denk dat Sara denkt dat bezoekers denken dat ze naar het echte schip kijken. Maar die gelaagdheid van overtuigingen maakt het niet waar."

Sara's eerste reactie toen ze Kim's gereconstrueerde schip zag, was verrassend: zonder woorden voelde ze een schok van herkenning, alsof ze een oude vriend tegenkwam. Pas later formuleerde ze haar rationele argumenten.

Vragen

1. Begripsanalyse & Socratische methode (5p)

a) Definieer 'identiteit door de tijd' aan de hand van Sara's standpunt. Wat is volgens haar de noodzakelijke voorwaarde en wat is de voldoende voorwaarde? (2p)

b) Identificeer één impliciete veronderstelling in Sara's analogie tussen schip en mens. Formuleer een Socratische vraag om deze aanname te onderzoeken. (2p)

c) Hoe zou Socrates' concept van *aporia* op deze hele discussie van toepassing kunnen zijn? (1p)

2. Plato & Pre-verbaal denken (4p)

a) Leg uit wat Tom bedoelt als spreekt over 'kopie van een kopie' in de context van Plato. Beargumenteer of je het met deze opvatting eens bent. (2p)

b) Sara's eerste reactie bij het zien van Kim's schip was een "schok van herkenning". Welke vorm van pre-verbaal denken past hier het best? Leg uit hoe dit verschilt van Plato's concept van 'kennis'. (2p)

3. Metaforen & Recursie (3p)

a) Analyseer Sara's metafoor "het schip is als een mens". Wat is het brondomein en het doeldomein? (1p)

b) Analyseer Tom's uitspraak: "Ik denk dat Sara denkt dat bezoekers denken...". Leg uit hoe het concept recursie deze complexe, gelaagde gedachte mogelijk maakt. (2p)

4. Logische analyse (5p)

a) Formaliseer Kim's kernargument in standaardvorm (P1, P2, C). (2p)

b) Is haar argument geldig? Is het deugdelijk? Licht je antwoord toe en leg kort het verschil uit. (3p)

5. Creatieve Toepassing (4p)

Stel je voor dat het museumschip door brand voor de helft verwoest wordt en daarna perfect wordt gerestaureerd met nieuw materiaal. Verandert dit de identiteit van het schip volgens:

a) De visie van Tom (historicist)?

b) De visie van Yasmin (sociaal-constructivist)? Beargumenteer je antwoorden kort.

(*Let op: deze laatste vraag gaat over het nog te behandelen hoofdstuk 6*)

6. Sociale constructie & Waarheid (4p)

a) Gebruik Searle's formule (X telt als Y in context C) om te analyseren hoe het object in het museum *De Gouden Leeuw* wordt. (2p)

b) Leg uit of Yasmin's waarheidsopvatting beter past bij de correspondentietheorie of de coherentietheorie van waarheid. Motiveer je antwoord. (2p)